

Univerzita Palackého v Olomouci

Cyrlometodějská teologická fakulta

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Bc. Lenka Hodrová

Sourozenectví v dětských domovech

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.

2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Olomouci dne 7. 4. 2016

.....

Lenka Hodrová

Poděkování

Děkuji paní Mgr. Haně Šlechtové, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce, poskytování cenných rad a materiálních podkladů.

OBSAH

ÚVOD.....	6
1. Rodina.....	9
1.1 Definice.....	9
1.2 Funkce rodiny.....	10
1.3 Typy rodin podle struktury a funkčnosti.....	12
2. Náhradní rodinná péče.....	14
2.1 Osvojení.....	14
2.2 Pěstounská péče.....	15
2.3 Poručenství.....	15
2.4 Svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče.....	16
3. Ústavní výchova a zařízení ústavní výchovy.....	18
3.1 Diagnostický ústav.....	19
3.2 Výchovný ústav.....	20
3.3 Dětský domov.....	20
3.4 Dětský domov se školou.....	21
4. Bližší popis souvislostí umístění dítěte do dětského domova.....	22
4.1 Příčiny umístění dětí do dětského domova.....	22
4.2 Důsledky umístění dětí v dětském domově.....	25
4.3 Práva a povinnosti dítěte umístěné do dětského domova.....	26
5. Sourozenci.....	28
5.1 Sourozenecké vztahy.....	28
5.2 Pozice dítěte v sourozenecké konstelaci.....	31
5.2.1 Prvorozené dítě.....	33
5.2.2 Prostřední dítě.....	34
5.2.3 Nejmladší dítě.....	36

5.2.4	Jedináček.....	37
5.2.5	Dvojčata.....	38
6.	Metodologie a etické souvislosti výzkumu	40
6.1	Formulace výzkumné otázky a nasměrování výzkumu	40
6.2	Realizace výzkumu a charakteristika respondentů	41
6.3	Etické souvislosti výzkumu.....	42
7.	Výsledná analýza výzkumných poznatků	43
7.1	Tvorba rodinných skupinek.....	43
7.2	Pohled pracovníků dětského domova na sourozenectví.....	45
7.2.1	Sourozenectví jako výhoda.....	45
7.2.1.1.	Hranice ve vztazích	46
7.2.1.2.	Citově nevyrovnaný vztah.....	47
7.2.2	Trhání sourozeneckých vazeb.....	49
7.3	Sourozenecké vazby v dětském domově.....	50
7.3.1	Rivalita mezi sourozenci.....	50
7.3.2	Skryté sourozenecké vazby.....	53
7.3.3	Fungování sourozeneckých vazeb v praxi	54
7.4	Práce se sourozeneckými vazbami.....	55
7.4.1	Legislativa pro práci se sourozenci.....	56
7.4.2	Sourozenectví jako nevýhoda	57
7.4.3	Hierarchie potřeb při práci se sourozenectvím	58
	ZÁVĚR	60
	ANOTACE	62
	ANNOTATION.....	62
	SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ	63
	PŘÍLOHA	68

ÚVOD

Ve své diplomové práci jsem si stanovila cíl prozkoumat a proniknout do tématu sourozenectví v dětských domovech. Hlavní metodou k jeho dosažení je kvalitativní výzkum uskutečněný prostřednictvím rozhovorů s odpovědnými pracovníky (pedagogickými, psychologickými, řídicími) dětského domova. Především jsem se zaměřila na postoj a přístup k tématu sourozenectví. Sourozenectví je zvláštní a zajímavý vztah, nevybíráme si ho a ani se o ně sami nezasloužíme. Patří k těm nejbližším, které na světě můžeme najít.

Do dětského domova mnohdy přicházejí děti již v útlém věku. A to často za velmi složitých a nepříznivých podmínek. Nejenom, že je dítě odříznuté od těch nejbližších, ale musí se i přizpůsobit nově vzniklé situaci v dětském domově. Celá tato situace je pro dítě velmi náročná. Jeho start do života není mnohdy vůbec jednoduchý. A to často vlivem nesprávně fungující rodiny. Rodina se alespoň nějakým způsobem každého z nás dotýká ve všech fázích života. Za fungující rodinu společnost považuje tu, která plní všechny své funkce a uspokojuje potřeby každého svého člena. Vývoj dítěte v takto správně fungující rodině je pro jeho budoucí život velmi důležitý. Dítě si v rodině osvojuje základní prvky chování, nastavuje se mu v něm správné fungování vztahů, postojů a přístupu k životu. Správné pochopení těchto pro život důležitých věcí je pro jedince v dětském věku klíčové. Může to určit, jakým člověkem bude v dospělosti. Celá společnost se skládá z jednotlivců a je jimi ovlivněna. Tím pádem má výchova a nasměrování dítěte vliv i na celou společnost. Velmi dobře to vystihuje citát od Garyho Chapmana: *To, co se odehrává ve vaší rodině, pozitivně či negativně ovlivní celý národ, dokonce i svět. Vstáváme a padáme společně.*

V případě, že rodina nesprávně nefunguje a dítě v ní nemůže pro jeho nepříznivý vývoj vyrůstat, přichází na řadu dětský domov. Dětský domov může leccos pochroumaného v životě dítěte zachránit a dát opět do pořádku. Pracovníci dětského domova v tuto chvíli nahrazují výchovnou funkci rodičů. A proto je velmi důležité, jak k dítěti přistupují, jelikož, jak již bylo zmíněno, výchova má na dítě klíčový vliv i do budoucna. S tím se pojí i přístup pracovníků k podporování sourozeneckých vztahů.

Dětské domovy jsou založeny na principu rodinných skupinek. Tím se snaží zachovat model rodiny a správné postavení vztahů v ní. Vztahy upevnit, anebo je nastavit úplně od začátku. Avšak ani přes tyto snahy vytvoření rodinného prostředí se

v ní nedokážou rodinné vazby dostatečně napodobit. Funkční rodina je pro dítě nenahraditelná. To i v případě drobných neshod či nedostatků. Sourozenci si mohou do jisté míry vynahradit nefungující rodičovské vazby a těmito vzájemnými vztahy si kompenzovat jejich nepřítomnost. Sourozenci, v případě, že jsou umístěni ve stejném dětském domově nebo kdekoli jinde, a udržují spolu vazby, si jsou vzájemně těmi nejbližšími osobami.

Zajímalo mě, jaké jsou sourozenecké vazby v dětských domovech a zda se odlišují od ostatních vazeb mezi dětmi v dětském domově. Zda dítě v prostředí mimo svojí rodinu přilíná ke svému sourozenci a upevňuje s ním vztah. Zda sourozenci drží pospolu, podporují se a pomáhají si nebo na sebe naopak žárlí a převládá mezi nimi rivalitní postavení.

Nezajímalo mě pouze postoj dětí k sobě navzájem (pro který by jinými osobami zprostředkované informace nebyly plně postačující), ale především pohled a přístup pracovníků dětského domova. Jak na tuto skutečnost sourozeneckých vazeb pohlížejí, nakolik je pro jejich práci s dětmi otázka sourozenectví podstatná. Jakou důležitost kladou na sourozenecké vazby a jak s nimi pracují. Zda dítě přeci jen nezůstává ve své nelehké situaci samo a tak trochu napospas. Jestli naopak je a jak vedeno k tomu, aby upevňovalo vazby se svým sourozcem, pokud ho má ve stejném dětském domově, nebo kdekoli jinde. Zjistit, nakolik pracovníci mohou dítěti pomoci skrze podporu sourozenectví nejenom v současnosti, ale i s pohledem do budoucna.

V první části práce se věnuji konceptům potřebným pro následný výzkum. Charakterizuji rodinu, jako prostředí, kde vývoj dítěte začíná. Dále rozvádím typy rodiny a popisuji, kdy rodina nefunguje. Za předpokladu, že rodina není pro správný vývoj dítěte vhodným prostředím, musí se přistoupit k náležitým krokům a v případě potřeby umístit dítě náhradní rodinné péči či do ústavní výchovy. Proto dále popisuji náhradní rodinnou péči a její formy. Taktéž ústavní výchovu, její zařízení a blíže se zaměřuji na dětský domov. Jako dalším tématem se zabývám popisem sourozenectví, vzájemnými vztahy a sourozeneckými konstelacemi. Co se týče literatury a pramenů, opírám se především o autory jako je Zdeněk Matějček, Oldřich Matoušek, Kevin Leman nebo o Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších údajů.

V samotném výzkumu se pak věnuji otázkám sourozenectví z pohledu pracovníků dětských domovů, a tím se snažím získat do této problematiky hlubší vhled. Věnuji se vlastní exploraci této problematiky. Věnovala jsem se hlavně těmto oblastem, které se ve výzkumu ukázaly jako zvláště významné: tvorba rodinných skupinek, pohled pracovníků dětského domova na sourozenectví, sourozenecké vazby v dětském domově a práce s těmito vazbami.

1. Rodina

V první kapitole popisují rodinu, její definici, funkci a typy rodin. Přikládám důležitost k popisu těchto skutečností pro pochopení celého tématu sourozenectví a dětského domova.

1.1 Definice

Pojem rodina nemusí být chápán vždy stejně. V naší společnosti běžně užívaná definice, popisuje rodinu jako malou skupinu lidí, která vznikla z důvodu uzavření manželství a umožňuje jejím členům vzájemné soužití. (Střelec, Marádová, Marhounová, Řehulka, 1992) Matějček (1992) popisuje, že dítě zažívá rodinnou výchovu i v případě, že společenství, ve kterém vyrůstá, dle zákona rodinou není. Rodinou může být i to, když se o dítě či více dětí stará několik dospělých (zpravidla příbuzných) osob nebo jedna (zpravidla příbuzná) osoba o několik dětí.

Rodina je primární malou sociální skupinou, která má rozhodující vliv na utváření bezprostředních vztahů jedince a společnosti. Podílí se na začleňování jedince do života společnosti. Dítěti poskytuje jeho rozvoj a socializaci. Zde zaujímá nezastupitelnou úlohu. (Dunovský, 1986) Dítě po narození obvykle žije v rodině, kde získává základní zkušenosti se stykem s lidmi. Je to také místo, kde se setkává s prvním omezováním. Sleduje, jak se lidé k sobě navzájem chovají a jak reagují, zda si navzájem pomáhají nebo jsou k sobě naopak apatičtí či agresivní. Přejímá i některé názory a tím se tvoří jeho morální postoj. V případě správného působení rodiny si osvojí vztah lásky, pomoci a vzájemné porozumění. (Čáp, 1997)

Rodina je základní sociální skupinou. Je to základ společnosti. V ní se dítě připravuje na věci a okolnosti, které ho v životě potkají. Dítě v ní získá základní citovou výbavu. V první řadě je vše výše zmíněno povinnostmi rodičů. Pokud rodiče tyto záležitosti nenaplní, je možné, aby sourozenci nahradili to, co jim rodiče nedopřávají. Tyto sourozenecké vztahy mohou být prvkem rodinné svépomoci. (Novák, 2007)

Čáp (1997, s. 272) shrnuje rodinu takto: „*Rodina poskytuje dítěti modely k napodobování a identifikaci. Začleňuje dítě do určitého způsobu života a předává mu určité sociální požadavky a normy.*“ Dle Dunovského rozumíme pojmu poruchy rodiny jako situaci, kdy rodina z nějakého důvodu a v nějaké míře neplní základní požadavky

a úkoly, které jsou v dané společnosti normou. Je to selhání některého člena nebo členů v rodině projevující se v neplnění některých nebo všech základních funkcí rodiny. (Dunovský, 1986)

Vliv rodiny se netýká pouze doby dětství. Například způsob komunikace, citové reagování a vztahy se přenášejí do dalších osobních vztahů jedince. Tím může být vztah k partnerovi i k vlastním dětem. (Kratochvíl, 2009) Rodičovství je zdrojem hlubokého a trvalého uspokojení pro samotné rodiče, ale i pro dítě. Přicházejí ale i okamžiky, kdy jsou rodičovské úkoly stresující, emočně vyčerpávající a frustrující. Některé z těchto problémů mohou být pro rodiče nepřekonatelné a pro jejich děti může být domov nepředvídatelným, děsivým a dokonce i nebezpečným místem. (Cameron, Maginn, 2009)

1.2 Funkce rodiny

Rodina může vývoj dítěte příznivě stimulovat, nebo ho naopak může brzdit narušením vývojových schopností a celé osobnosti dítěte. Funkce rodiny můžeme definovat jako úkoly, které rodina plní vůči sobě, svým členům nebo vůči společnosti. Dělení funkcí rodiny můžeme najít více. Čáp (1997) rozděluje důležité funkce rodiny na biologickou, výchovnou, ekonomickou a uspokojování potřeb sociálního styku, porozumění, vzájemné pomoci a lásky. Dunovský (1986) uvádí trochu jiné rozdělení funkcí rodiny. Dělí jena biologicko reprodukční, ekonomicko zabezpečovací, emocionální a socializačně výchovnou.

Biologicko reprodukční funkce má populační poslání. Považujeme ji pro život rodiny i celého lidského společenství za klíčovou. Poukazuje na formu manželství jako na poslání rodiny. Poruchou této funkce je skutečnost, kdy se děti v rodině vůbec nerodí nebo se rodí nějak poškozené. Problémem může být nezodpovědné uvážení rodičů při rození dětí do nepříznivých životních podmínek, nebo případ, kdy jejich zdravotní stav jim nedovoluje zastávat tuto roli. Tyto životní podmínky by v současné rozvinuté společnosti teoreticky měly být vždy na jisté minimální akceptovatelné úrovni, jenže vlivem nejrůznějších přinejmenším částečně systémových chyb tomu tak vždy není. Příkladem může být vyžadování poplatků na ubytovnách pro sociálně slabé na základě počtu osob, nikoliv dle rozměrů obytné plochy a spotřeby energií. Manželé buď děti nechtějí, nebo je mít nemohou. Biologicko reprodukční funkce je v blízkém vztahu ke

standardu funkce ekonomicko zabezpečovací. Se zvyšujícím se počtem dětí se standard snižuje. Zvyšuje se nejenom menším počet dětí ale i vlivem norem a nároků dnešní společnosti.

Ekonomicko zabezpečovací funkce má dvě základní stránky. Podstata jedné spočívá v zapojení rodinných příslušníků do určitých profesí, které mají nároky na pracovní sílu, kvalifikaci a podobně. Pro rodinu a společnost je důležité mimo jiné, kolik dětí rodina má, jakého vzdělání dosáhnou a jakou profesi budou poté vykonávat. Rodinu můžeme pokládat za mikrojednotku ekonomického rozhodování. Ta má k dispozici určité finanční a materiální prostředky, které využívá, ukládá a investuje. Tím přispívá k rozvoji a stabilitě ekonomického systému společnosti. Další stránka ekonomicko zabezpečovací funkce se váže k hmotnému zabezpečení všech příslušníků rodiny. Pro plnohodnotný vývoj dětí jsou rodiče povinni rodinu materiálně zabezpečit. Toto zabezpečení je nezbytné pro život rodiny. Děti pro rodinu představují značné finanční zatížení. (Střelec a kol., 1992) Porucha ekonomicko zabezpečovací funkce nastává v případě, kdy se rodiče nemohou nebo nechtějí zapojit do výrobního procesu společnosti, a tím pádem nemohou dostatečně zabezpečit sebe ani zbytek rodiny. Objevuje se závislost rodiny na státním systému podpory rodiny. Ekonomicko zabezpečovací funkce se netýká pouze materiální oblasti, ale v případě její poruchy se váže na funkci emocionální v oblasti sociální jistoty rodiny a její pevnosti.

Emocionální funkce je velmi zásadní a důležitá. Není zastupitelná žádnou institucí, jelikož nedokáže vytvořit takový pocit bezpečí jistoty a lásky jako rodina. Rodina může toto tzv. teplo domova poměrně lehko vytvořit, naopak ho může také lehko zničit. V tom případě nacházíme děti týrané, zneužívané a deprimované. (Kraus, 2014) Tím, že emocionální funkce rodiny je obzvlášť významná, její porucha zasahuje všechny sféry života uvnitř rodiny. Náročnost na emocionalitu v rodině čím dál tím více stoupá. Porucha této funkce dítěti ohrožuje klidnou a vyrovnanou rodinnou atmosféru. Je o ni připraveno nehostečným zájmem rodičů, jejich rozchodem či dokonce týráním a zneužíváním.

Socializačně výchovná funkce má své zvláštní postavení. Je v těsném spojení s ostatními úkoly rodiny. Ve velkém rozsahu se do ní promítají vlivy všech stránek života rodiny. Kvůli této důležitosti vznikl v roce 1963 Zákon o rodině, který vymezuje základní práva a povinnosti rodičů vůči rodině a společnosti. Byl zařazen do nového občanského zákoníku, který nabyl platnosti roku 2014. Jedná se o zákon č. 89/2012 Sb.,

zabývajícím se manželstvím, založením rodiny a výchovou dětí. Porucha socializačně výchovné funkce je ve vztahu k dítěti mezivšemporuchami funkcí rodiny poruchou zásadní. Příčiny této poruchy jsou takové, že se rodiče starat nemohou, nechtějí anebo se o dítě náležitě starat neumějí. Důvodem, že se rodiče o dítě nemohou starat, jsou přírodní podmínky (např. přírodní katastrofy), poruchy fungování celé společnosti (např. války, epidemie) nebo poruchy fungování rodinného systému. Anebo je tento důvod v samotných členech rodiny. Nejtěžší situací bývá smrt jednoho nebo obou rodičů. V situacích, kdy se rodiče o dítě starat nedovedou, není dětem zabezpečen dostatečný vývoj a nejsou uspokojené jejich základní potřeby. Rodiče jsou buď velmi mladí a nezralí jedinci, nebo nejsou schopni přijmout základní společenské normy. Může se jednat i o nezáměr o dítě ze strany rodičů. Poslední kategorií poruch socializačně výchovné funkce je, když se rodiče o dítě starat nechtějí. Fakt, že se rodiče o dítě starat nechtějí, je poruchou osobností samotných rodičů. Při jejich plné právní odpovědnosti jsou povinni plnit všechny své rodičovské úkoly a role. Tyto role a úkoly jsou od nich společností očekávány. V tomto případě je zájem o dítě minimální nebo žádný. Rodiče v této situaci selhávají v samé podstatě svého vztahu k dítěti. Rodiče tedy dítě zanedbávají či opouštějí a tím dávají v hierarchii svého hodnotového systému přednost jiným hodnotám než dětem. Nezáměr rodičů o jejich dítě může nastoupat do takové intenzity, kdy je prospěch dítěte vážně ohrožován a jeho vývoj poškozován. (Dunovský, 1986)

1.3 Typy rodin podle struktury a funkčnosti

Typy rodiny mohou mít více podob. Rozdělení může záležet na počtu, resp. struktury členů, ze kterých se skládá. V tomto případě dělíme rodinu na úplnou, neúplnou a doplněnou. V úplné rodině jsou přítomni oba biologičtí (případně adoptivní) rodiče nejméně s jedním dítětem. V neúplné rodině chybí jeden z rodičů. Velmi často je to v důsledku rozvodu. Doplněná rodina je taková rodina, kdy jeden z rodičů dítěte je tzv. rodičem nevlastním. (Satirová, 2006)

Rodiny také můžeme dělit dle jejich funkčnosti na rodiny funkční, problémové, dysfunkční a afunkční (Giddens, 1999).

Ve *funkční* rodině je zajištěn, vytvořením vhodného prostředí, řádný vývoj dítěte. Pro dítě je velmi prospěšná. V *problémové* rodině se objevují závažné poruchy u

jedné nebo rovnou několika funkcí. Tyto poruchy funkcí ale neohrožují rodinný systém. Rodina je schopna tyto problémy řešit sama a není potřeba zásahu zvenčí. Na řadu přichází činnost orgánu sociálně-právní ochrany dětí. Rodinu ale pouze sleduje. *Dysfunkční* je taková rodina, ve které se nacházejí vážné poruchy některých nebo všech funkcí. Jsou to poruchy, které rodinu a dítě v ní ohrožují a poškozují. Tyto poruchy si už rodina nezvládá vyřešit sama, a proto je nutný zásah zvenčí. Tento zásah se nazývá sanace rodiny. V *afunkční* rodině se vyskytují natolik závažné poruchy, že rodina přestává plnit své základní úkoly. Dítěti škodí či ho rovnou ohrožuje. Sanace je v této rodině již zbytečná. Dítě se z rodiny odebírá a řeší se jeho umístění do náhradní rodinné péče. (Matějček, 1992)

2. Náhradní rodinná péče

Jestliže jsou preventivně výchovné postupy neúčinné a pobyt v patologickém rodinném prostředí dítě poškozuje, je velmi nutné pro něj zajistit náhradní rodinnou péči. Pokud není náhradní rodinná péče pro zdárný vývoj dítěte účelná, přistoupí se k náhradní ústavní výchově. (Vocilka, 1999) Matějček definuje náhradní rodinnou péči takto: *Je to forma péče o děti, které nemohou být z nejrůznějších důvodů vychovávány ve vlastní rodině.* (1999, s. 31)

Občanský zákoník vymezuje formy náhradní rodinné péče na osvojení, pěstounskou péči, poručenství a svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče.

2.1 Osvojení

I v dnešní době se ještě stává, že ne všichni lidé rozlišují mezi osvojením (adopcí) a pěstounskou péčí. O osvojení neboli adopci se mluví v případě, kdy dítě je tzv. právně volné. To znamená, že se buď rodiče vzdali dítěte hned po narození (zde je ochranná lhůta, která trvá šest týdnů), anebo nastane doba tzv. kvalifikovaného nezájmu (u novorozenců trvá dva měsíce, u starších dětí je to šest měsíců). Po uplynutí této doby se dítě stává právně volným a je nabídnuto k adopci schváleným uchazečům. Dochází k vymazání biologických rodičů v rodném listě a vydává se nový rodný list s novými rodiči. Nejvíce příkladů osvojení se týká novorozenců nebo dětí v kojeneckém věku. Velmi často se stává, že dítě není právně volné a tím pádem nemůže k adopci dojít. (Zezulová, 2012) Ve svém vlastním zájmu jsem se na tuto otázku ptala v dětských domovech, které jsem navštívila během svého výzkumu do této diplomové práce. Vždy jsem se setkala s odpovědí, že v jejich dětském domově se nenachází buď žádné dítě, které by bylo právně volné, anebo jen velmi málo dětí, které toto právní uvolnění mají. V jednom dětském domově mi pan ředitel vymlouval názor, že by děti v jeho domově, které nejsou právně volné, „smutně koukali z okna a snily o nových rodičích“, podle něho to takto nechodí. Nebo alespoň v domově, kde působil on. V jiném dětském domově jsem se s takto vyhraněným pohledem nesetkala. Zde mi o této problematice vyprávěl pan vychovatel, což může být rozdíl v tom, že právě vychovatel je více ve styku s dětmi a je možné, že on více vnímá realitu než ředitel, který s dětmi netráví tolik času.

2.2 Pěstounská péče

Pěstounská péče je zvláštní formou státem řízené a kontrolované rodinné výchovy, skrze níž stát dítě i ty, kdo se ho ujali, dostatečně hmotně zabezpečuje. Cílem pěstounské péče je poskytnout náhradní rodinné prostředí dětem, které dlouhodobě nemohou vyrůstat v prostředí biologické rodiny, anebo nemohou být z různých důvodů osvojeni. (Matějček, 1999)

Pokud rodiče nejsou schopni vytvořit vhodné podmínky pro výchovu svých dětí, ale přesto se o ně nějakým způsobem zajímají, není možné je nabídnout k adopci. Řešením pak je náhradní pěstounská péče. Dohled nad výchovou dítěte a rodinou, v jehož výchově se dítě nachází, přebírá stát. Pěstouni nemají vůči dítěti vyživovací povinnost, ta zůstává biologickým rodičům. Pěstouny se mohou stát manželé, partneři, ale i jednotlivci. Pěstouni mají povinnost se předepsaným způsobem vzdělávat, a pokud je to možné, udržovat kontakty s biologickou rodinou. O svěřeni dítěte do péče rozhoduje soud. (Zezulová, 2012)

V rámci pěstounské péče existuje i tzv. pěstounská péče na přechodnou dobu, která umožňuje dítěti, aby vyrůstalo v náhradním rodinném prostředí po dobu, během níž nemohou rodiče ze závažných důvodů o dítě pečovat. Jedná se o dobu krátkou, trvající nejvýše rok. Dítě je do pěstounské péče na přechodnou dobu svěřeno pouze rozhodnutím soudu na návrh od OSPOD. Pěstouni procházejí vysokými kritérii, musí být proškoleni, jsou odborně připraveni a jsou i nadále vzděláváni. Pohlíží se na ně jako na profesionály v oblasti výchovy dítěte a péče o ohrožené děti. Jsou vedeni ve zvláštní evidenci pěstounů na přechodnou dobu a pobírají odměnu i v době, kdy o žádné dítě nepečují. Jsou v pohotovosti a musejí být připraveni bezprostředně po rozhodnutí soudu dítě přijmout.

2.3 Poručenství

Do formy náhradní rodinné péče spadá i poručenství. Není však již tolik časté. Zákon řeší ustanovení poručníka v případě, kdy není žádný z rodičů, který by mohl vykonávat rodičovskou odpovědnost. Mohou to být situace, kdy oba rodiče zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti nebo byl její výkon pozastaven, anebo když rodiče nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu.

Poručník má dítě vychovávat, zastupovat a spravovat jeho majetek. V případě, kdy poručník zastává roli rodičů téměř v celém rozsahu, o dítě správně pečuje a tím naplňuje všechny složky rodičovské zodpovědnosti, je možné poručenství řadit do forem náhradní rodinné péče. Poručník má k dítěti stejné povinnosti a práva jako rodič. Nemá však k dítěti vyživovací povinnost. Může nastat situace, kdy poručenství vykonává orgán sociálně právní ochrany dětí, a to v případě, že se poručník své funkce neujme nebo soud dosud dítěti poručníka nejmenoval. Soud jmenuje poručníkem toho, koho doporučili rodiče. Tato osoba může poručenství odmítnout. V tomto případě soud jmenuje poručíkem jinou osobu z osob dítěti příbuzných nebo blízkých. Nelze jmenovat osobu, kterou rodič vyloučil. Do funkce poručníka mohou být jmenovány i dvě osoby, např. manželé. Poručník soud pravidelně informuje o dítěti a jeho vývoji. Alespoň jedenkrát ročně předkládá účty ze správy jeho jmění.

Poručenství zaniká v případě, kdy rodič nabude rodičovskou zodpovědnost nebo schopnost rodičovství vykonávat a dále v případě, že dítě nabude svéprávnosti či je osvojeno. (Zákon č. 89/2012 Sb., nový občanský zákoník)

2.4 Svěření dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče

O svěření do péče jiné fyzické osoby než rodiče opět rozhoduje soud a to v případě, kdy to vyžaduje vzniklá situace dítěte a toto rozhodnutí je v souladu se zájmem dítěte. Fyzická osoba musí poskytovat záruku řádné výchovy. Se svěřením dítěte do své péče musí souhlasit. Zpravidla se dává při výběru vhodné osoby přednost příbuznému. Rodičům se stanovuje vyživovací povinnost. V případě, kdy nejde rodičům tuto povinnost stanovit, není možné dítě do této formy péče svěřit.

Soud při svěření dítěte do výchovy stanoví rozsah práv a povinností k dítěti. Rodičům je ponechána rodičovská zodpovědnost k dítěti a jsou stále jeho zákonnými zástupci, pokud není soudem rozhodnuto jinak. Taktéž je důležité vymezit právo osoby, do jejíž výchovy je dítě svěřeno, jako například právo přijímat pro dítě finanční částku výživného a hospodaření s ní. V případě neplacení tohoto výživného má právo na jeho vymáhání po rodičích. (Zákon č. 89/2012 Sb., nový občanský zákoník)

Dítě je možné svěřit i do společné výchovy manželů. Když by jeden z manželů zemřel, zůstává dítě ve výchově toho druhého. Pokud se manželé chtějí rozvést, musí samotnému rozvodu předcházet nová úprava práv a povinností manželů k dítěti. Až poté

mohou být rozvedeni, čímž společná výchova manželů zaniká. V případě, kdy chce soud svěřit dítě do výchovy pouze jednomu z manželů, musí s tím ten druhý souhlasit.

3. Ústavní výchova a zařízení ústavní výchovy

Ústavní pobyt je vždy vážným zásahem do klientova osudu, zvláště pokud se jedná o pobyt dlouhodobý. Tento zásah ovlivňuje klienta na celý život. Pro klienty má ústavní péče nezanedbatelná rizika a tato rizika se liší podle toho, v jaké životní situaci a v jakém věku se klient v ústavu ocitl. Typologie ústavů je odvozená od čtyř základních životních fází: dětství, dospívání, dospělost a stáří. (Matoušek, 1995)

Dále se budeme zabývat životní fází dětství a dospívání, která zahrnuje ústavní výchovu v dětském domově. Ve většině vyspělých zemí člověk začíná svou životní dráhu krátkodobým pobytem v ústavní péči coby novorozenec v porodnici. Tento pobyt ale nemá v rámci ústavní péče na jedince vliv. Pro některé děti se však pobyt v porodnici stává začátkem série ústavních pobytů. Může následovat kojenecký ústav a dále dětský domov. Tato éra končí až v dospělosti. Zde může nastat riziko tzv. deprivačního syndromu. Následky deprivačního syndromu jsou tím vážnější, čím dříve se dítě do ústavní výchovy dostalo a čím déle v ní bylo. Více se o deprivaci rozepisují v podkapitole 4.2 Důsledky umístění dětí v dětském domově.

V dnešní době se ústavní zařízení co nejvíce chtějí podobat přirozené rodině. V některých ústavech plní rodičovskou roli jen ženy, v jiných se experimentuje s dvojicí vychovatelů – manželů. Prozatím je zkušenost s dvojicemi méně vhodná než zkušenost se samotnými ženami.

V případě zájmu o adopci je zákon práva vlastních rodičů dítěte chráněn do vysoké míry. Stačí, aby rodiče o dítě projevili jen nepatrný zájem, a to pak může v ústavu zůstat po celá léta bez možnosti dostat se do náhradní rodiny. Tento přístup je v České republice beze změny uplatňován již desítky let. (Matoušek, 1995)

Podle zákona č. 109/2002 Sb., § 2 patří do ústavního zařízení diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav. Tyto typy zařízení poskytují péči, kterou jinak poskytují rodiče nebo jiné osoby, kterým příslušný orgán svěřil dítě do výchovy. V zařízení je základní organizační jednotkou pro práci s dětmi výchovná nebo rodinná skupina. Výchovnou skupinu v diagnostickém ústavu tvoří 4 až 6 dětí, v ústavu výchovném 5 až 8 dětí. Základní organizační jednotkou v dětském domově a dětském domově se školou je rodinná skupina. Tu tvoří v dětském domově 6 až 8 dětí a v dětském domově se školou 5 až 8 dětí a to zpravidla děti různého věku a pohlaví. Dle §4 se sourozenci zařazují do jedné rodinné skupiny, avšak je výjimečně možné je

zařadit do různých rodinných skupin a to zejména z důvodů výchovných, vzdělávacích nebo zdravotních.

3.1 Diagnostický ústav

Diagnostický ústav zkoumá svěřence a zahajuje první etapu reedukace. Snaží se naznačit a inspirovat k jinému pozitivnímu postoji. Avšak na vytvoření tohoto postoje není v diagnostickém ústavu čas. Není to ani jeho úkolem. Spíše jde o vytvoření nezbytných zvyklostí, jako například udržování hygienických návyků, pořádku, žití v kolektivu a dalších zvyklostí, které by měli být u jedince už dávno zautomatizované.

Pobyt v diagnostickém ústavu může být nařízen buď soudem, nebo může být dobrovolný. Přijímá děti na základě vyšetření jejich komplexního zdravotního stavu a na základě volné kapacity v zařízení. Pobyt v diagnostickém ústavu je dlouhý zpravidla osm týdnů. Dále umísťuje děti do dětských domovů, dětských domovů se školou nebo výchovných ústavů. (Matoušek, Kroftová, 2003)

Podle potřeb dítěte plní diagnostický ústav tyto úkoly:

- Diagnostické - jejich funkce spočívá ve vyšetření úrovně dítěte skrz formu pedagogických a psychologických činností
- Vzdělávací - zjišťuje se úroveň dosažených dovedností a znalostí. Dále se stanovují a realizují specifické vzdělávací potřeby a to v zájmu rozvoje osobnosti dítěte, které jsou přiměřené jeho věku, individuálním předpokladům a možnostem.
- Terapeutické - prostřednictvím pedagogických a psychologických činností směřují k nápravě vzniklých poruch v sociálních vztazích a v chování dítěte.
- Výchovné a sociální: vztahují se k osobnosti dítěte, k jeho rodinné situaci a taktéž k nezbytné sociálně-právní ochraně.
- Organizační - souvisejí s umísťováním dětí do zařízení v obvodu, který náleží území diagnostického ústavu vymezeného ministerstvem (za případných podmínek lze dítě umístit i mimo územní obvod).
- Koordinační - tento úkol směřuje k prohloubení a sjednocení odborných postupů ostatních zařízení, k ověřování jejich účelnosti a také ke sjednocení součinnosti s orgány státní správy a i dalšími osobami, které se zabývají péčí o děti. (Zákon č. 109/2002 Sb., § 5)

3.2 Výchovný ústav

Pečuje o děti starší 15 let, které trpí závažnými poruchami chování, byla u nich nařízena ústavní výchova nebo uložena výchova ochranná. Pokud má dítě uloženou ochrannou výchovu a objevují se u něj natolik závažné poruchy, že nemůže být dále v dětském domově se školou, může být od výchovného ústavu umístěno již od věku 12 let. Ústav plní vzdělávací, výchovné a sociální úkoly. (Zákon č. 109/2002 Sb., § 14)

Ve výchovném ústavu je základní organizační jednotkou organizační skupina. Tvoří ji 5 až 8 dětí. Může zde být vytvořeno 2 až 6 výchovných skupin, do kterých se děti zařazují s ohledem na jejich výchovné, vzdělávací a zdravotní potřeby. Součástí tohoto ústavu je i škola. Třídou v ní tvoří maximálně 8 žáků. Poskytuje dítěti možnost ukončení povinné školní docházky a poté i následné středoškolské vzdělání. Pokud se již dítě po ukončení povinné školní docházky nechce dále vzdělávat, zaměřuje se na pracovní činnost a jsou zřizovány tzv. pracovní-výchovné skupiny. Pobyt ve výchovném ústavu pro dítě končí dosažením jeho plnoletosti či soudním rozhodnutím.

3.3 Dětský domov

Dětským domovem se rozumí zařízení pro děti, kterým je soudem nařízena ústavní výchova a které nemají závažné poruchy chování. Jeho účelem je zajišťovat těmto dětem péči. Jsou do něho umístěovány děti od 3 do 18 let. Děti se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova. (Zákon č. 109/2002 Sb., § 12)

Děti, jejichž mravní výchova a psychosomatický vývoj je ohrožen, jsou umístěovány do zařízení pro výkon ústavní výchovy. Jejich umístění je provedeno na základě soudního rozhodnutí. Dětské domovy jsou určeny pro děti, u nichž není diagnostikována porucha chování ani hluboká mentální retardace. Zajišťují výchovnou, hmotnou a sociální péči dětem, které mají normální duševní vývoj a které nemohou být ze závažných důvodů vychovávány ve vlastní rodině nebo nemohou být osvojeny či umístněny v jiné z forem náhradní rodinné péče. Do dětského domova jsou společně umístěovány chlapci i dívky do věku osmnácti let, či do ukončení přípravy na povolání. Základní organizační jednotkou kolektivu dětí je rodinná buňka neboli skupinka. Tvoří ji kolektiv dětí, jehož způsob života i prostředí je přizpůsobený životu v rodině. Tato rodinná skupinka obvykle bývá osmičlenná až desetičlenná. Sourozenci se zařazují do jedné rodinné skupinky. Prvořadé místo v této skupince má vychovatel. Jeho hlavním

úkolem je rozvíjet osobnost dítěte a vytvořit blízký vztah mezi dětmi, který může zmírnit důsledky nevhodné rodinné výchovy. Dalšími klíčovými zaměstnanci dětského domova jsou psycholog, sociální pracovníce, zdravotní pracovníce, pediatr a ředitel, přičemž psycholog a pediatr mohou působit externě. (Vocilka, 1999)

Dětský domov nevykazuje tutéž kvalitu výchovného prostředí jako domov, který je místem, kde dítě normálně vyrůstá. Označení dětský „domov“ není příliš výstižné, jelikož v tomto zařízení může být pod „jednou střechou“ až padesát dětí, což již není domov, ale ústavní zařízení. O děti nepečují rodiče, ale zaměstnanci, navíc ve své angažovanosti směrem k dítěti značně omezení institucionálními bariérami. Přestože se pracovníci snaží dětem co nejvíce vynahradit nepřítomnost rodiny, bylo by pro lepší vývoj dětí vhodné zásadně snížit počet dětí v domově i v rodinné skupince oproti dosavadnímu stavu. (Matoušek, Pazlarová, 2010)

3.4 Dětský domov se školou

Dětský domov se školou zajišťuje péči dětem, které mají nařízenou ústavní výchovu a to v případě že mají závažné poruchy chování nebo pokud pro svoji duševní poruchu potřebují výchovně léčebnou péči. Dále dětský domov se školou poskytuje péči dětem, které mají uloženou ochrannou výchovu. Do tohoto domova se zpravidla umísťují děti ve věku od 6 let do ukončení povinné školní docházky. Pokud pominou důvody, pro které bylo dítě do dětského domova se školou zařazeno, je přemístěno do klasického dětského domova. Toto přemístění je podmíněno podáním žádostí ředitele. Pokud nastane situace, že se dítě nemůže po ukončení své povinné školní docházky vzdělávat ve střední škole mimo zařízení, nebo neuzavře pracovněprávní vztah z důvodů závažné poruchy chování, je dále přeřazeno do výchovného ústavu. (Zákon č. 109/2002 Sb., § 13)

4. Bližší popis souvislostí umístění dítěte do dětského domova

Jelikož se tato diplomová práce zaměřuje na dětský domov, bude vhodné popsat si jej podrobněji, uvést příčiny umístění dětí do dětského domova, důsledky tohoto umístění a práva a povinnosti dětí, které se v něm nacházejí.

Co se týká sourozenecké skupiny, je pro ni vhodnější dětský domov rodinného typu. V něm jsou sourozenci umísťováni do jedné společné rodinné jednotky tzv. rodinky. Tato zásada, kdy jsou sourozenci při sobě, se dodržuje. Sourozenecké vazby ovlivňují celý život jedince, proto by sourozenci při umísťování do dětského domova neměli být od sebe odloučeni. Tím by se měla podpořit a zachovat jejich vzájemná citová vazba. (Vágnerová, 2010)

4.1 Příčiny umístění dětí do dětského domova

Vocilka (1999) uvádí šest základních příčin selhání rodiny, které vedou k umístění dítěte do dětského domova.

V následující podkapitole jsou popsány důvody, kvůli kterým jsou děti nejčastěji umísťovány do dětských domovů. Je zde uvedeno šest nejzákladnějších příčin. Rodina v tomto případě nedokáže zajistit potřeby a výchovu dítěte v takové míře, že je ohrožen jeho psychický vývoj, rozvoj osobnosti a plnohodnotné začlenění se do společnosti. Stát je tedy dle zákonných nařízení nucen dítě odebrat a umístit ho do vybraného typu náhradní rodinné péče. Existují ale i jiné příčiny umísťování dětí do dětského domova. Může jimi být úmrtí rodičů, dlouhodobá nemoc či úraz.

- Alkoholismus a jiné návykové látky

Alkohol je doposud nejznámější, nejrozšířenější i nejdostupnější droga. Ovlivňuje lidské myšlení, lehce a rychle nabízí možnost úniku od nepříjemných problémů a od reality. Sahá po ní mnoho lidí a je velmi jednoduché si na ni vytvořit závislost, která může začít obyčejným „ulevením si od problémů“, ale jedinec nakonec ztratí kontrolu nad svým počínáním. Dochází tak nejenom k poškozování zdraví, ale i k fyzickému strádání ostatních členů rodiny, od zanedbávání až k týrání a zneužívání.

- Prostituce

Prostituce se většinou úzce pojí s alkoholismem a návykovými látkami. Jedná se o úpadek morálky a o ztrátu sebeúcty. Matky si prostitucí často řeší nesnadnou ekonomickou situaci. Když časem dojde ke zlepšení jejich situace, jsou zvyklé na určitý standard, který je těžké změnit. Často také přechází v prostituci z donucení. Větší část výtěžku pak musí odevzdávat tzv. pasákům, kteří se nezajímají o rodinné problémy matky, ale mají zájem pouze o její využití.

Ve spojitosti s umístěním dětí do dětského domova je problém v tom, že se prostitute provozuje v noci a matka je poté přes den unavená a tím pádem nevěnuje dítěti pozornost a nestará se o jeho potřeby. V některých případech matka odjede provozovat prostituci do zahraničí. Dalším problémem je, když je k prostituci využíván přímo byt, kde se nachází i dítě a to je mnohdy dokonce svědkem této činnosti. V tomto případě je velmi silně ohrožen jeho psychický a morální vývoj. Otec nebývá přítomen anebo situaci nedokáže zvládnout.

- Týrání a zneužívání dětí

Týrání a zneužívání dítěte má za následek duševní či tělesné poškození. Může být uskutečňováno rodiči nebo i jinými osobami. (Vocilka, 1996) Dělíme je na týrání tělesné, pohlavní a citové. Tělesným týráním je míněno ublížení dítěti, nezabránění před ublížením nebo utrpením, úmyslné otrávení či udušení. Pohlavní týrání může být dotykové nebo bezdotykové. Při dotykovém týráním dochází k pohlavnímu kontaktu nebo laskání prsou či pohlavních orgánů. Bezdotykové týrání je účast na sexuálních aktivitách, kdy nedochází k žádnému tělesnému kontaktu, například vystavování dítěte pornografickým videozáznamům. Citové týrání je mnohdy sice více skryté, ale jeho dopad na dítě není o to menší. Má závažný vliv na chování a další vývoj dítěte. Může být prováděno formou zavrhování, ponižování či verbálních útoků na dítě.

- Nevládnutá výchova

Výchova zahrnuje mnoho činností a vzájemného působení dospělých a dětí. Pro správnou výchovu jsou důležité rozmanité metody a výchovné prostředky. Příkladem je kladení požadavků na dítě a jejich následná kontrola, vysvětlování, pochvaly, odměny a tresty, působení osobním příkladem atd. Podstatný ve výchově je emoční vztah k dítěti a způsob výchovného řízení. Za normálních okolností by měl být takový, aby dítě cítilo oporu, důvěru a vzor. (Čáp, 1996)

Je velmi důležité si uvědomit, jak velký dopad má výchova na formování osobnosti dítěte. Hlavním činitelem výchovy v životě dítěte by měli být rodiče. Nezávládnutá výchova je taková výchova, která má negativní dopad na dítě. Dochází k přehlížení dítěte, nepravidelné komunikaci, zavrhování a zanedbávání, celkově to může vést až k citové deprivaci a poruchám ve vývoji. Může se stát, že rodiče mají citový vztah k dítěti až přehnaně kladný. Jedná se buď o výchovu rozmazlující, úzkostnou, protekční, nebo výchovu s přejatou snahou o dokonalost dítěte. Tyto všechny uvedené způsoby výchovy v dnešní době nabývají na četnosti. Často se stává, že rodiče nedosáhli ve svém dosavadním životě výraznějšího úspěchu, a proto ho vyžadují u svých dětí. Naopak rodiče úspěšní mohou příliš moc času trávit ve svém zaměstnání a následný nedostatečný kontakt s dětmi kompenzují finančními prostředky.

- Trestná činnost

Trestná činnost často vede k rozpadu rodiny. Může se jednat o trestnou činnost obou rodičů nebo jen jednoho z nich. Rodič nastoupí do výkonu trestu a je odloučen od rodiny a tím pádem od samotného dítěte. To může u dítěte vést k citovému strádání. Pokud není díky trestné činnosti rodičů o dítě náležitě postaráno, je nutné nahradit jeho výchovu jinou formou.

- Nízká sociální úroveň rodiny

Důvodem k umístění dítěte do dětského domova musí být sociální úroveň rodiny natolik nízká, že dítě je ohroženo v základních lidských potřebách a není mu zabezpečen zdravý vývin. I nedostatečné hmotné zabezpečení způsobené ekonomickými důvody může ohrožovat fyzický i psychický růst dítěte a vést k jeho sociálnímu vyloučení, frustraci či nedostatečné socializaci a jeho strádání. Kladný citový vztah a láska rodičů však převažuje nad nutností odebrat dítě z rodiny při nedostatečném hmotném zabezpečení. (Vocilka, 1996)

Z výzkumu prováděného Ministerstvem práce a sociálních věcí v období let 2010-2011 v České republice v oblasti vývoje dětí v náhradní rodinné výchově vyplývá, že v České republice vyrůstá přibližně 1 % dětí mimo vlastní rodinu. Ve většině případů tyto děti svoje rodiče mají a jsou tedy tzv. sociálními sirotky. Z téhož výzkumu také vyplývá jako nejčastější důvod umístění dětí do dětského domova nedostatečná péče (66 %), dále týrání alkoholismus a výkon trestu u rodičů (12 %), finanční situace rodiny (10

%), nezvládnutá výchova (7 %) a sociální důvody (5 %). (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2011)

4.2 Důsledky umístění dětí v dětském domově

Děti, které byly po dlouhou dobu v ústavní péči, mohou vykazovat zpoždění ve vývoji i několik let. Mohou mít nižší IQ a být opožděny ve vývoji řeči. 30 % dětí se potýká s emočními a vývojovými poruchami chování, vykazují vyšší riziko rozvoje poruch chování a emocí. S těmito událostmi souvisí i možnost výskytu posttraumatické stresové poruchy a také výskyt pozdějších závislostí. Může docházet také ke zpomalení tělesného vývoje a nižší tělesné hmotnosti z důvodu psychosociální deprivace.

Z výzkumu MPSV v roce 2010-2011, který prováděl šetření ve více formách náhradní rodinné péče, je zřejmé, že z vývojového hlediska nejhůře dopadly děti umístěné v dětském domově. V oblasti intelektu, socioemočního a sociálního vývoje, přítomnosti vývojové patologie, zvýšené depresivity, zvýšené přítomnosti rizikových faktorů (traumatizace, pocity osamělosti). Taktéž se ze zkoumané skupiny dětí zjistilo, že děti umístěné v dětských domovech mají statisticky největší počet odkladů základní školní docházky, nejvíce se léčí s dlouhodobými zdravotními problémy, byla u nich nejvíce uvedena problematika výživy a mají největší obtíže se zvládnutím školních povinností.

Mám za to, že z výše prováděného průzkumu je jasně dokazatelné, že na děti z dětského domova má velmi negativní vliv tato forma náhradní výchovy. Průměrné horší výsledky dětí vyrůstajících v DD nejspíše nejsou dány jen působením DD (resp. absencí působení rodinného prostředí), ale i „vstupními“ charakteristikami průměru dětí v nich umístěných. Za ten nejvíce negativní vliv bych uvedla nepřítomnost blízké osoby. Ani tu nejkvalitnější péči v dětských domovech nemůže z vývojového hlediska nahradit silný oboustranný emoční vztah s blízkou osobou. Ten je pro úspěšný vývoj dítěte nezbytný.

Čáp (1997) uvádí, že výchova dětí mimo rodinu vždy byla a je problémem. V ústavní výchově byla prokázána vyšší úmrtnost, horší psychický i zdravotní stav, zpoždění intelektuálního vývoje, nedostatky v citových vztazích a sociální adaptaci. Tyto nepříznivé projevy pojmenovává psychickou deprivací. Ukázalo se, že deprivací

netrpí všechny děti z dětských domovů, jsou velké rozdíly mezi jednotlivými domovy a hlavně, deprivací může trpět i dítě, které vyrůstá v rodině. V rodině je deprivace zapříčiněna nevhodnými a nesprávnými výchovnými podmínkami. V druhé polovině 20. století vedly případy, kdy se dětem vychovávaným v rodinách zhoršil vývoj a měly ztížené emoční podmínky, k vyvstání nového pojmu psychická subdeprivace. Ta má méně výrazné následky než klasická deprivace. Vyskytuje se však v populaci poměrně početně. Deprivace vzniká v případě, kdy nejsou dlouhodobě splňovány základní potřeby člověka. Děti strádají v některé z oblastí, která rozvíjí jejich duševní a společenský rozvoj. Langmaier a Matějček (2011) rozlišují deprivaci z vnějších sociálně ekonomických a kulturních příčin a deprivaci z vnitřních (psychických) příčin. Obě spolu úzce souvisí a vzájemně se podmiňují. Do deprivace z vnějších sociálně ekonomických a kulturních příčin patří neúplné rodiny a situace, kdy rodiče nejsou velkou část dne doma, v rodině je nízká ekonomická úroveň, a děti tím pádem nemají dostatek podnětů pro jejich přirozený vývoj. K deprivaci z vnitřních (psychických) příčin dochází v případě nedostatečného vzdělání, výchovy, rozumových, smyslových či až duševních poruch rodičů.

4.3 Práva a povinnosti dítěte umístěné do dětského domova

Děti se v Dětském domově musí řídit danými povinnostmi a mají i svá práva. Tyto práva a povinnosti jsou ukotveny v zákoně č. 109/2002 Sb.

Dítě má právo:

- Na zajištění úplného zaopatření
- Na rozvíjení tělesných, citových a duševních schopností a sociálních dovedností
- Na respektování jejich lidské důstojnosti
- Na společném umístění do domova se svými sourozenci, za předpokladu, že to nebrání jeho vývoji a vztahům mezi sourozenci
- Na vytvoření vhodných podmínek pro dosažení vzdělání a pro přípravu na povolání
- Na svobodu náboženství
- Být seznámeno se svými právy a povinnostmi
- Účastnit se činností a aktivit, které pořádá dětský domov organizovaných v rámci výchovného programu

- Obracet se se stížnostmi, návrhy a žádostmi na ředitele či jiné pracovníky v dětském domově
- Vyjádřit svůj názor na prováděná opatření, která s ním souvisí
- Být hodnoceno a odměněno
- Na informace o stavu svých úspor a pohledávek
- Na podporu k udržování kontaktu s osobami, které jsou odpovědné za výchovu a s ostatními blízkými osobami
- Přijímat v zařízení návštěvy, za vědomí pedagogického pracovníka dětského domova
- Opustit samostatně se souhlasem pedagogického pracovníka dětského domova zařízení za účelem procházky. To pouze v případě, kdy se jedná o dítě starší sedmi let věku.
- Na pomoc a podporu při ukončení pobytu v dětském domově

Dítě má povinnosti:

- Dodržovat kázeň a pořádek, nepoškozovat cizí majetek a šetrně zacházet se svěřenými věcmi, dodržovat slušné chování
- Dodržovat pokyny k ochraně bezpečnosti a zdraví
- Na výzvu od ředitele poskytnout doklady o svých příjmech

Na výzvu od ředitele se podrobit vyšetření, zda není ovlivněno alkoholem nebo jinou návykovou látkou (Zákon č. 109/2002 Sb., § 20, o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních)

5. Sourozenci

V této kapitole popisují sourozenectví. Proč si jsou sourozenci vzájemně prospěšní a proč je pro ně vzájemný vztah natolik blízký a důležitý. Podkapitoly jsou tvořeny z popisu sourozeneckých vztahů a sourozeneckých konstelací.

Novák (2007, s. 21) uvádí: „*Vliv sourozenců je nenápadný, obvykle snadno dosažitelný, „po ruce“ lákavý vrstevnickým pochopením, a tudíž dobře přijatelný.*“ Sourozenectví je zvláštní a zajímavý vztah. Nevybíráme si ho a ani se o ně sami nezasloužíme. Patří k těm nejbližším, které na světě můžeme najít. Nelze ho právně roztrhnout, ale když se rodiče při rozvodu domluví a soud souhlasí, tak se sourozenecké cesty mohou výrazně oddělit. (Novák, 2007) Za běžných okolností je sourozenectví nejdéle trvajícím rodinným vztahem, jelikož sourozenci bývají nejčastěji blízkého věku a znají se od dětství.

Velmi důležitou základnou pro vývoj dítěte je stabilita a pocit stálosti a jejich potřeba nepřetržité souvislosti s osobami, s kterými jsou si primárně blízké. Klíčové pro zdravý vývoj dítěte je prožití vzájemných vztahů. Primárně blízké osoby jsou v první řadě rodiče. V jejich nepřítomnosti je ale může nahradit jiný člen rodiny, například sourozenec. Je velmi důležité dát prostor jakýmkoli vztahům z rodiny, jelikož umístění dítěte do náhradní péče s sebou přináší velký zásah do života dítěte. (Matoušek, Pazlarová, 2010)

5.1 Sourozenecké vztahy

Sourozenci mají výhodu v tom, že si celé dětství vzájemně dávají trénink různých způsobů sociálního chování. Naučí se jeden druhému přizpůsobovat, dělit se, prohrávat, snášet se, vzájemně se ctít, stát při sobě, zastupovat se atd. Jsou si vzájemně prospěšní. Tráví spolu obrovské množství času, i když vzájemně nemusí mít dobré vztahy, dokážou si dlouhé hodiny spolu hrát a naučí se vedle sebe žít. Tento sociální trénink je pro jedináčka nenahraditelný. Nemusí se totiž dělit o to nejvíc – o rodiče. Sourozenecké vztahy hrají specifickou roli při utváření osobnosti dítěte a to i v případě, když v rodině nejsou podporovány. Sourozenci ze svých zkušeností těží celý život, nějak to formuje jejich osobnost. Tyto zkušenosti mohou být pozitivní, ale i negativní. I negativní zkušenost ale může život ovlivnit v dobrém smyslu. Sourozenci to, co ve svých vztazích poznají, přenášejí v budoucnu na volbu partnera, na manželství, výchovu

svých dětí atd. Velký vliv na to mají sourozenecké konstelace, které budou popsány níže v samostatné podkapitole. Vliv má také délka doby, kterou tráví sourozenci společně. Ti v dětství tráví ze všech členů domácnosti nejvíce času společnou činností. Tato doba je delší než ta, kdy děti tráví čas s některým ze svých kamarádů. Ve vztahu mezi sourozenci hraje roli i důvěrnost. Často mají spolu pokoj, stejné hračky, nosí oblečení jeden po druhém. Dospělým by zpravidla takovýto úzký vztah vadil. Mezi sourozenci nelze mnoho předstírat, znají se do posledních detailů. Tím, že děti spolu tráví čas, hrají si spolu, mohou se vzájemně podporovat ve svých zájmech, tvůrčích činnostech. Někdy to však přechází do roviny soupeření. Vančurová – Fragnerová (1966, s. 40) uvádí: „*Život mezi sourozenci je tvrdá škola, s mnoha vyučovacími hodinami, s mnoha možnostmi sporů a s požadavkem stále nových aplikací nabytých zkušeností. A proto je po mnoha stránkách tak podnětný.*“

Přestože mají sourozenci sklon k podobnému chování, každý z nich je jiná osobnost, má jiné povahové rysy, svůj způsob života a taky má různě velký vliv na sebe navzájem. Vzájemně si poskytují citové uspokojení. Vědí, že mají někoho blízkého, někoho s kým si často rozumí, s kým jsou v bezpečí. Navzájem si dodávají jistoty. Vyskytuje se zde projev sounáležitosti, pocit že mají kamaráda. Čím jsou si děti věkově bližší, tím hlubší jsou jejich vztahy. Ty, které jsou věkem od sebe daleko, si žijí v oddělených světech. Vančurová – Fragnerová (1966) píše, že při podpoře rozumového vývoje je pro dítě nejpříznivější, když jeho sourozenec není starší o více než čtyři roky. Pokud je starší, tak nedochází natolik ke společným hrám a činnostech. Nenastává pouze vliv staršího sourozence na mladšího, ale i naopak. Bývá to ale výjimečněji. Roztomilost, nezkaženost a příměst malých dětí mívá na jejich starší sourozence vliv. Mladší dítě svojí bezmocností ovládá své okolí.

Kvalitu vztahů mezi sourozenci ovlivňuje více faktorů. Velký vliv má věkový rozdíl, počet, ale i pohlaví sourozenců. Samozřejmě, že je ovlivňují i rodiče svými povahovými rysy a kvalitou svého partnerství. Vliv na vztahy mají i další blízcí v rodině, např. prarodiče. Dalším vlivem je ztráta i jednoho z rodičů, jejíž důsledky mohou být různé. Na starší dítě je pak vytvářen tlak převzít alespoň část rodičovské role. To, co měl dříve na starost rodič, teď z části připadá dítěti. (Prekop, 2002)

Jelikož jsou rodičovské zdroje omezené, větší počet dětí v rodině má za důsledek menší podíl pozornosti ze strany rodičů, kterou mohou jednomu dítěti věnovat. Ovšem větší počet sourozenců je příležitostí k navázání většího počtu vztahů, které jsou pro

dítě obohacím, ale i zátěží. Psychologické sourozenecké pozice se často liší od pozic, které jsou dané pořadím narození. Příkladem může být sourozenec s vážným postižením, který se díky svému zdravotnímu stavu dostává na pořadí nejmladšího sourozence a to bez ohledu na to, v jakém pořadí sourozenců se narodil. Ostatní sourozenci k němu mohou mít více rodičovský a ochranný vztah nežli sourozenecký. (Matoušek, Pazlarová, 2010)

Dle Dana (1997) bylo zjištěno, že v dětství dítě ve věku od tří do pěti let spolu se sourozenci stráví více než dvojnásobek času než se svými rodiči. Od osmi až deseti měsíců života dítěte můžeme pozorovat projevy citového připoutání dítěte k sourozenci. V období dospívání se u sourozenců může objevovat více rivalitního chování. Mezi sourozenci stejného pohlaví dle Dana dochází častěji k hádkám nežli u sourozenců opačného pohlaví. Zejména to platí v případě, kdy mezi sourozenci není věkový odstup větší než tři roky. Vágnerová přikládá důležitost sourozeneckým vztahům v dospívání. Popisuje, že sourozenci mají na sebe v tomto věku ještě větší vliv než jejich rodiče a vrstevníci. Jeden z důvodů je příslušnost stejné generace. Blízkost těchto vazeb může ovlivnit pohlaví a věk. V případě, že jsou sourozenci na různé vývojové úrovni, zvětšují se rozdíly v jejich názorech a často si přestávají rozumět. V období dospívání se více než dříve objevují jejich osobnostní rozdíly. (Vágnerová, 2012) V dospělosti se sourozenci mění celková životní situace. Opouští svojí rodinu, sourozence a zakládá si novou rodinu. Sourozenecké vztahy jsou oproti jiným životním etapám podstatně méně významné. Nemoc či smrt rodičů má na sourozence jak pozitivní, tak negativní vliv. Péče o rodiče či celkově těžká životní situace může sourozence sblížit, či naopak oddálit. Většinou ale tyto situace sourozence sblížují. Ve stáří mohou být sourozenecké projevy dosti odlišné. Dan popisuje, že velký počet sourozenců vnímá druhého sourozence ve stáří jako blízkého přítele. Může to být ale i naopak, kdy např. i smrt sourozence dotyčného nezasáhne. (Dan, 1997)

V nefunkčních vztazích si sourozenci mohou vzájemně suplovat tyto nesprávně fungující vazby. Ti nejstarší sourozenci zpravidla přebírají zodpovědnost za své rodiče. Starší sourozenci automaticky vklouzávají do role svých rodičů a starají se o mladší sourozence v případech, kdy samotní rodiče nejsou nablízku. Pokud není jejich silách problém vyřešit, dostávají se do silného pocitu bezmoci a úzkosti. Tyto chvíle se později odrazí na jejich životech. V dospělosti nechtějí své sourozence vidět, jelikož jim připomínají stará nefungující schémata. (Adler, 2008)

Sourozenecké vztahy jsou prokazatelně přednostní. Mohou se vzájemně konstruktivně podporovat, mohou vytvářet koalice vůči vnějšímu ohrožení i proti rodičům. Tzv. „nouzové společenství“ je tvořeno spojením sourozenců z rozvedených rodin, jejichž rodiče jsou závislí na alkoholu či v případě jiného nezdravého jevu vyskytujícího se v rodině. Je to tím, že sourozenecké vztahy mají kamenné základy a to z nich dělá ty nejtrvalejšími vztahy v rodině. Trvají totiž zpravidla celý život, od raného dětství do stáří. V těchto vztazích jsou lidé čestnější, otevřenější, krutější než v jiných vztazích, které během svého života vytvoří. Reakce jsou sice prudké, ale zakrátko dochází k usmíření. Proto jsou oproti partnerským vztahům lépe chráněny před krizemi. (Oehler, 2007)

5.2 Pozice dítěte v sourozenecké konstelaci

V následující podkapitole popisují sourozenecké konstelace, jaký mají význam, zda mají nějaký vliv na sourozenectví a jak skrze ně můžeme pochopit sourozenecké vztahy.

Sourozenecké konstelace neboli vzájemné pozice sourozenců dané pořadím narození pomáhají lidem vyznat se v jejich životě. Pomáhají zjišťovat, proč jsou lidé takoví, jací jsou a nedají se vyvrátit, jelikož skutečnost kolem nás je prostě potvrzuje. Prvorozené dítě lze označit těmito slovy: perfekcionista, spolehlivý, svědomitý, systematický, kritický, vážný, studijní typ. Prostřední děti zase těmito slovy: vyjednávač, vyhýbá se konfliktům, nezávislý, mnoho přátel, individualista. A poslední dítě: intrikán, okouzlující, svádí vinu na druhé, předvádí se, společenský, vychytralý, upoutává pozornost. (Leman, 2008)

Sourozenecké konstelace se mění při přijetí každého dalšího dítěte do rodiny. Tím se všechny děti v rodině musí najít ve své nové roli, do které se při této skutečnosti dostávají. Pořadí, v jakém se děti narodí a v jakém v rodině vyrůstají, má na ně celoživotní vliv. Závisí také na pohlaví sourozenců, celkovém počtu dětí v rodině, věkovém rozdílu mezi sourozenci a zajisté i na způsobu chování rodičů k dětem. (Nelles, 2004)

Sourozeneckým konstelacím se připisují schematické znalosti chování. Ty mohou poskytnout orientaci směřující k reálnému hodnocení chování odrostlého dítěte i do budoucna. Tento fakt je připisovaný i představám o manželství. Každý má představu

o tom, jaká bude jeho role v manželství, co bude v rámci partnerského soužití dělat on a co protějšek. Sourozenecké konstelace mají na tyto představy velmi silný vliv. (Novák, 2007). Až tak silný, že Leman (2008, s. 121) uvádí: „*Pokud chcete mít lepší předpoklady pro šťastné manželství, vezměte si člověka s jiným pořadím narození.*“

Sourozeneckými konstelacemi se jako první začal zabývat Alfred Adler, švýcarský psycholog, zakladatel individuální psychologie. Rozdělil pozici dětí v rodině na:

- Prvorozené dítě
- Druhorozené nebo prostřední dítě
- Nejmladší dítě

Podotýká, že každé dítě vyrůstá v jiné situaci a že děti ze stejné rodiny žijí v jiných podmínkách a atmosféra, která je obklopuje je jedinečná. Ukázal, že první dítě se v postavení mezi sourozenci na chvíli ocitá v postavení jedináčka. Po narození dalšího dítěte je této pozice zbaveno. Chvíli má moc, kterou následně ztrácí. Říká, že psychologie dalších dětí je určena tím, že se nenarodily jako první. (Adler, 1999)

Další dělení uvádí Tomáš Novák (2007). Ten rozdělil sourozenecké konstelace následovně:

- Jedináček
- Nejstarší dítě
- Prostřední dítě
- Benjamínek

Sourozectví přirovnává k jakémusi druhu vězení. Člověk se v něm dostává do situace, kdy musí s dalším sourozencem trávit poměrně hodně času. S někým, koho si sám nevybral, komu se musí přizpůsobovat a s kým má poměrně intimní kontakt (Například při mytí, oblékání.) (Novák, 2007)

Jako poslední dělení sourozeneckých konstelací dle Kevina Lemana (2012):

- Prvorozené dítě (včetně jedináčků)
- Druhorozené dítě (prostřední)
- Benjamínek (poslední)

Je třeba poznamenat, že veškeré předpovědi o sourozeneckých konstelacích představují pouhé tendence, nejde o žádná zaručená fakta. Situace jsou ovlivňovány

individuálními případy, roli hrají i odlišná pohlaví mezi sourozenci. Například pozice jednoho chlapce mezi dívkami. Předpokládá se, že bude mít osvojeny dívčí způsoby, ale je to opět předpoklad, nemůžeme tento názor paušalizovat. Záleží také na rodičích, pokud třeba děti byly vychovávány pouze ženami nebo muži. Dalším faktorem může být předpoklad, že dívky jsou vychovávány jinak než chlapci. Dívky jsou na rozdíl od chlapců ve výchově více podceňovány. Proto je důležité vždy uvažovat logicky a tyto názory vnímat jako jednu z variant, jelikož životní příběhy a sourozenecké vztahy jsou velmi individuální. (Adler, 1999)

5.2.1 Prvorozené dítě

Na prvorozené dítě se můžeme dívat ze dvou pohledů. Z pohledu výhod a z pohledu nevýhod. V pozitivním slova smyslu je očekávaným a vytouženým dítětem, v tom negativním je to dítě, které rodičům zkřížilo plány a jehož příchod na svět nebyl žádoucí. Dítě může být splněným snem, kdy si ho dva partneři přejí, protože se milují, jsou na těhotenství pyšní, na dítě se těší. Přípravují vybavičku, zařizují pokoj. Když se dítě narodí, tak je to jedinečný pocit, vše je nové, poprvé. První fotky, album, video dítěte. Babička a dědeček se dočkávají vnoučete a pyšně se zhostí své role. Díky dítěti se pár stává rodinou, mají pokračovatele svého života a mohou ho vnímat jako požehnání. To byl ten krásný a ideální případ. Může to být ale i opačně. Těhotenství může být nečekanou a neplánovanou skutečností. Rodiče jsou mladí, dítě třeba neplánovali ani v budoucnu, stává se pro ně nepříjemnou povinností. Hlavně v dřívějších dobách otěhotnění vedlo k uzavření manželství a to možná i jako k neradostné události. Zda se dítě bude cítit jako nechtěné a bude mít pocit, že rodičům zkomplikovalo život, záleží na tom, jak se pár postaví ke vzniklé situaci a jak s ní naloží. Sice oba tyto příklady, ten pozitivní i negativní byly uvedeny dosti vyhraněně, je na nich ale velký kus pravdy a na prvorozené dítě tyto skutečnosti mají velký vliv. (Prekop, 2002)

Prvorozené děti se obvykle snaží být nadměru zodpovědnými a spolehlivými a chtějí se chovat podle zásad rodičů. S příchodem druhé sourozence se s nimi totiž zachází jako s těmi velkými a rozumnými. Většinou nemají problém s tím, tuto roli přebrat. To vede k tomu, že v dospělosti bývají spolehliví a svědomití a mají potřebu o někoho pečovat. (Čapek, Čapková, 2010) Leman mezi typické rysy prvorozených uvádí

perfekcionismus, spolehlivost, svědomitost, systematicčnost, kritičnost, vstřícnost, studijní typ, člověk zaměřený na cíl, spoléhá na sebe a věří v autoritu. Prvorozené lze rozdělit do dvou skupin. Jedni jako vstřícné typy a ty druhé jako asertivní typy. Vstřícný typ, to je to „vzorné dítě“, které se snaží všem dělat radost, být spolehlivými, pečovat o druhé, obětovat se. Ta druhá skupina se vyznačuje asertivitou, za každou cenu chtějí prosazovat svoji vůli, jdou si tvrdě za svým cílem a často se chovají jako „berani“. (Leman, 2012)

Pro prvorozené dítě je těžké se vyrovnat s příchodem sourozence. Doposud bylo zvyklé, že má veškerou pozornost a péči rodičů jen pro sebe. A to teď končí. Alfred Adler tento jev nazval „sesazení z trůnu“. Trůnem je tady myšlen výlučný post nejstaršího dítěte v rodině. Po sesazení se musí vyrovnat s novou náročnou realitou. Může to vnímat, jako že je trestáno i když nic neprovedlo. Trestem je zde odepření výlučného zájmu. Dítě se cítí být odsunuto na druhou kolej a vede to k tomu, že začíná žárlit. Doposud nemělo na koho. Je důležité, aby si zde rodiče tento problém uvědomili a vznikající žárlivost nezačali trestat, ale pochopit ji a konejšit. Nemusí se jednat o prokazatelný trest, ale například o nenápadné odepření zájmu. (Novák, 2007)

Čapek a Čapková popisují sesazení z trůnu takto. Dítě doteď bylo jedináčkem, ale nyní je konfrontováno pro něj s náročnou realitou. Odepírá se mu výlučný zájem a na pomyslný trůn je „posazen“ mladší sourozenec. Proto je vhodné včas dítě připravit na příchod sourozence. Jako například hlazení maminka břicha, koupení dárku pro dítě aby si uvědomilo, že se rodiče na dítě těší. I po porodu je vhodné zapojit prvorozeného o péči o dítě, ale je důležité, aby si rodiče našli čas, který budou věnovat pouze dítěti prvorozenému. (Čapek, Čapková, 2010)

5.2.2 Prostřední dítě

Leman popisuje prostřední děti takto: „*Narodili se příliš pozdě, aby se jim dostalo zvláštních privilegií a zacházení, které po právu získali prvorození. A také se narodili příliš brzy, aby se jim dostalo toho daru, z něhož se těší mnozí benjamínci – uvolnění otěží disciplíny, které se odráží v tom, že jim všechno projde.*“ (Leman, 2012, s. 67) Ze všech pozic pořadí narození je nejtěžší definovat a popsat právě prvorozené dítě. Není to tak jednoduché jako u těch, kteří se narodili jako první nebo jako poslední. Prostřední dítě může být druhé ze čtyř dětí nebo také třetí ze čtyř a tak dále. Leman (2012) zjistil,

že prostřední a druhorozené děti mají hodně společného a často jsou totožné. Druhé narozené dítě hledá svůj vzor ve starším sourozenci, ale pokud je sourozenec silnější, tak se vydá jiným směrem. Buď se bude chtít staršímu sourozenci zalíbit, nebo se mu bude stavět na odpor. Druhorození nejspíš bývají do jisté míry protiklady prvorozených. Nelze tedy předvídat, jakým směrem se jejich osobnost bude vyvíjet, může se často jednat o protiklady. Proto prostřední dítě v mnoha ohledech zůstává hádankou. (Leman, 2012)

Novák uvádí, že problémové děti bývají nejčastěji z dětí narozených jako prostřední. S tímto tvrzením se odvolává na zjištění Charlese Darwina a Alfreda Adlera. Prostředního sourozence přirovnává k běžcovi, který je stále ohrožován běžci, kteří jsou za ním a neustále se snaží atakovat postavení těch, kteří ho již předběhli. Dá se říci, že prostřední děti mají svoji pozici v sourozeneckých vztazích nejhorší. Často mohou mít pocity, že si jich ostatní neváží, že o ně nestojí, hlavně rodiče. Mívají pocit, že je odsunují do pozadí. Hezky se to dá ilustrovat na příkladu fotek z rodinného alba. Často se stává, že je tam mnoho fotek prvního dítěte. Oproti tomu fotek druhého dítěte je tam mnohem méně a to ještě často jako společné fotky s dítětem prvním. A u posledního dítěte opět nacházíme fotek více. Druhorozené děti jsou oběti zvláštního fenoménu. Proto se prostřední děti mohou cítit odstrčeně, jako někdo přebytečný, možná jako kdyby byly zatlačovány do pozadí mladšími nebo staršími sourozenci. Proto je to vede k upínání se na vrstevnickou skupinu a partu přátel. Tam se můžou cítit výjimeční a získat tam uznání, které mohou v rodině postrádat. Proto mají druhorození hodně přátel. Díky tomu, že snadno navazují vztahy, nejrychleji opouští svoji rodinu. Tyto děti mají také tendence inklinovat k jiným skupinám a odmítat do jisté míry rodinný systém hodnot. (Leman, 2012)

Neznamená to ale, že pozice prostředního dítěte je špatná. Tyto děti mají přednost v tom, že se tolik nespolehají při práci na druhé, jsou více samostatné a hlavně přizpůsobivější. Tím pádem častěji uzavírají kompromisy a vnáší do situací nadhled. Být narozen jako prostřední je vlastně výhoda. Ač se to v dětství nemusí zdát, protože třeba nevnímají a nemají taková privilegia, jako jejich sourozenci, tak v dospělém životě z tohoto postavení mohou těžit. A to proto, že v životě nejde jen o výhody a privilegia. Ti, co se narodili jako prostřední, mohou těžit z toho, že se život s nimi možná tolik nemazlí a to je dělá silnějšími a vyrovnanějšími osobnostmi. (Novák, 2007)

Leman (2012) nabízí několik postřehů a rad, jak prostřední narození můžou pochopit více sami sebe a jejich vztah k druhým. Prostřední děti jsou více uzavřené ve srovnání s ostatními. Mají pocit, že se jim věnuje méně pozornosti a proto se uzavírají a nesvěřují se tolik ostatním. To může být na škodu v manželské komunikaci. Jejich nezávislost může vést k tomu, že si se vším chtějí poradit sami (na rozdíl od prvorozených či benjamínků) a v případě potřeby pomoci či poskytnutí rady tuto pomoc odmítají. Prostřední děti také více inklinují k tomu, že se v pubertě „chytanou špatné party“. Opět to má spojitost s tím, že hledají uznání a pochopení. Poslední postřeh, který Leman zmiňuje, je takový, že prostřední děti snadno upadají do rozpaků, ale nepříznávají je.

5.2.3 Nejmladší dítě

Nejmladší děti, kterým se už nenarodí žádný sourozenec, mají dle Adlera nejlepší pozici, protože je nemá kdo z jejich pozice vystrnadit. Na rozdíl od prvorozených a i dalších dětí, které si prožijí „vyhození“ ze své pozice. To se nejmladšímu dítěti nemůže stát. Nejmladší děti, benjamínci, se snaží překonat ostatní. To mají stejné jako druhé děti. Udává jim tempo někdo jiný. Celkově ale mívají oproti ostatním sourozencům odlišnou cestu. Nejmladší se totiž vždycky musí lišit. Je to známka toho, že jim trochu může chybět kuráž, protože nemají odvahu soupeřit s ostatními sourozenci ve stejné oblasti. Raději si vyberou jinou oblast, ve které konkurenci nemají. (Adler, 1999) Benjamínci jsou často ti, co do rodiny přicházejí a rodiče už mají kus své kariéry za sebou. Mají už více zkušeností s výchovou dětí, než u jejich sourozenců. Navíc benjamínci mohou být tzv. „děti pro radost“ a s tím se pojí rozmazlování, které k nejmladším dětem prostě patří. Na druhou stranu to mohou být neplánované děti, kdy si už rodiče prožili tu touhu mít děti a teď už na jejich výchovu nemusí klást tak velký důraz. Také se může stát, že nejmladší dítě má starší rodiče, kteří už na jeho výchovu nemají tolik sil, a poté se dítě může dostat do situace, kdy je tak trochu ponecháno samo sobě. (Novák, 2007) Události, jako například první krůčky, první vypadlý zub, poprvé ve škole a tak dále, to všechno si už rodiče zažili. U prvorozeného dítěte se rodiče radovali a žasli nad každým novým úspěchem, u posledního dítěte už takové okamžiky mohou být přecházeny. Nejmladší dítě chce i přesto získat stejné uznání jako jeho starší sourozenci. Možná právě proto se mnohdy předvádí, aby získalo pozornost, ve společnosti ho nepřehlédnete a jen zřídka bývá tiché. (Čapek, Čapková, 2010) Mezi typický benjamínkův rys patří to, že jsou extrovertní baviči, kteří dokážou manipulovat

lidmi kolem sebe. Mají nadšený přístup k životu, stávají se rodinným bavičem. A to asi proto, že starší sourozenci dosahují větších úspěchů, a tak benjamínci upoutávají ostatní právě tímto způsobem. Většinou bývají oblíbení, srdeční, nekomplikovaní, ale na druhou stranu také vzpurní, kritičtí, temperamentní, rozmazlení a netrpěliví. (Leman, 2012)

Leman (2012) také uvádí, že benjamínci jsou v dospělosti lidé, kteří rádi pracují s lidmi a mají dobré předpoklady k tomu věci organizovat a pracovat na vedoucích funkcích. Tento výrok potvrzuje studiem, které ukazují, že je opravdu více přitahují a uspokojují profese věnující se práci s lidmi. Negativním faktem, který benjamínkům náleží, je ten, že nemají smysl pro pořádek a stěžuje se z nich stanou perfekcionisti. Patří k nim i jistá rozpolcenost. Chvilí jsou okouzující a roztomilí, po chvíli zase vzdorovití a nepříjemní. Chvilí se cítí na vrcholu, za chvíli zase na samém dnu. Pramení to z dětství, kdy se k nim v rodině chovali rozporuplně. Chvilí je rozmazlovali a chvíli je naopak podceňovali. I tento fakt je vede k tomu, aby měli potřebu ostatním dokazovat, co umí a vydobývat si tím pozornost.

5.2.4 Jedináček

Čapek, Čapková (2010) uvádí, že pokud je věkový rozdíl mezi sourozenci větší jak pět let, může se dítě vnímat jako jedináček. A tím mít charakteristické rysy jedináčka, ač dítě ve skutečnosti jedináčkem není.

Dítě může být jedináčkem ze dvou důvodů. První je ten, že rodiče chtěli mít více dětí, ale nemohli. Tím pádem svému jedinému dítěti věnují veškerou svou pozornost a péči. Dítě má jejich soustředěnost a pocit „středu vesmíru“. Takové děti mohou být zhýčkané a rozmazlené. O nic jiné to nemusí být ani v případě, že rodiče plánovali pouze jedno dítě a z tohoto plánu neustoupili. Většinou jsou tyto děti vychovávány přísnou a systematickou výchovou. Je po nich i rodiči žádáno, aby byli „malými dospělými“. Rozumnými a klidnými s naplánovaným životem. Avšak to v dítěti vyvolává vnitřní vzpouru a odpor k tomuto vyměření. V dospělosti si mnoho jedináčků stěžuje na to, že nikdy neměli možnost být opravdovými dětmi, po kterých se neočekává tak moc. Co se týká popisu typického jedináčka, koresponduje s prvorozeným dítětem. Jedináčci bývají svědomití, spolehliví, vážní, opatrní, systematictí, konzervativní a studijní typy. Ovšem ještě ve větší míře než prvorození.

Jsou taktéž případy, kdy se jedináček narodí již starším rodičům. Jelikož měli dítě v takto pozdějším věku, je pro ně vzácnější. Mají tendence ho rozmazlovat a dopřávat mu vše, na co si dítě vzpomene. Tyto děti mají sklony k perfekcionismu, chtějí, aby věci byly podle jejich představ. Nebývají natolik tolerantní k ostatním lidem, jelikož by si vše chtěli udělat podle sebe. (Leman, 2012)

Jedináčci se mohou často cítit osamělými a to zejména v případě, když vyrůstali v prostředí, kde kolem nich nebylo moc dětí, s kterými by si mohli hrát a prožívat bližší vztahy. Na druhou stranu mají jedináčci často potíže navazovat vztahy mezi vrstevníky z důvodu toho, že jsou zvyklí na mnoho pozornosti od dospělých osob. Proto jedináčci i v dospělosti lépe vycházejí s lidmi, kteří jsou mnohem starší nebo naopak mnohem mladší.

Z těchto faktů hodně záleží na tom, jakou výchovu rodiče zvolí. Zda využijí přednosti jedináčků a omezí nepříznivé vlivy na minimum, nebo v dětech podpoří rozmazlenost a pocit středobodu. Avšak dítě má šanci vyrůst ve schopného a zodpovědného člověka, proto není na místě mít obavy z rozmazlenosti. Děti, které mají sourozence, mohou ve vnějším světě prožívat různé problémy. Neberou jim však jejich základní svazek – rodinu se sourozenci, o které nemusí bojovat. Naopak jedináčci jsou na kamarádech daleko závislejší a musí si jejich pozornost vybojovat. Další složitou situací pro jedináčky je očekávání přání jejich rodičů. Jako jediné dítě se stávají jejich tzv. projekční plochou, na které si rodiče chtějí promítnout všechny své představy. To na rozdíl od sourozenců leží jen na jediném dítěti.

5.2.5 Dvojčata

Zvláštním sourozeneckým vztahem jsou dvojčata. Často jsou vnímána jako něco pozoruhodného a neobvyklého. Rodí se svázána jakýmsi intimním poutem, které jim většina lidí může závidět. Jedná se o pouto tělesné a duševní. Dvojčata si jsou navzájem mnohem podobnější, než jakékoliv jiné dvojice a to i v případě, že byla od sebe odloučena. Segalová (2009) říká, že pokud jsou dvojčata vychovávána odděleně a v dospělosti se potkají, budou se i přesto jejich zájmy, záliby a zvyky shodovat.

Dítě se musí smířit s daleko menší pozorností rodičů, když se mu jako další sourozenci narodí dvojčata, než kdyby se narodilo pouze jedno dítě. Je to tím, že péče o dvojčata je časově mnohem náročnější, než péče o děti narozené odděleně. Proto se

často i samotný sourozenec podílí na péči o dítě. Dvojčata mají tendenci k boji o pozornost, protože ji nikdy neměla sama pro sebe. Proto je velmi důležité, aby rodiče správně k dítěti přistupovali a podporovali v něm jeho jedinečnost. (Rulíková, 2008) Dvojčata jsou vzájemně silně spojena, společně se vyvíjejí. Díky tomu se vůči rodičům a ostatním sourozencům vyhraňují jako samostatná jednotka a tím se u nich vyvíjí pocit autonomie. Problematika tohoto vyhranění vzniká v rivalitě. Rivalita je ze sourozenecké rivality přenesena na rivalitu mezi dvojčaty a rodiči, případně mezi dvojčaty a dalšími sourozenci. Utvoření vlastního já je u dvojčat lehké přenositelné na to druhé. Jsou v tom odpovědní za sebe navzájem. (Oehler, 2007)

Neměla by se taktéž zapomenout zmínit vícerčata, která jsou vzácným a někdy i ojedinělým sourozeneckým vztahem. Vyskytují se sice relativně málo, ale přeci jen jsou.

6. Metodologie a etické souvislosti výzkumu

V této kapitole popisují metodologický postup, který jsem k výzkumu zvolila. Nejprve uvádím formulaci výzkumné otázky a nasměrování výzkumu. Dále popisují, jakým stylem jsem výzkum realizovala a přidávám charakteristiku respondentů. Jako poslední popisují etické souvislosti spojené s výzkumem.

6.1 Formulace výzkumné otázky a nasměrování výzkumu

Jelikož oblast sourozenectví v dětském domově a práce s ním není doposud dostatečně prozkoumána, zvolila jsem pro výzkum celé problematiky formu explorace neboli průzkumu. Tím pádem nelze přesně formulovat výzkumnou otázku. Přibližující se formulace by mohla znít takto: Na základní úrovni zjistit přístup zaměstnanců dětského domova k sourozeneckým vazbám dětí, které se nachází v dětském domově, a podporování těchto vazeb. Nakolik tuto problematiku berou vážně a do jaké míry přikládají vážnost sourozenectví jako pomoci dítěti v jeho nepříznivé situaci.

Velká část výzkumů v sociální práci je vedena k tomu, aby prozkoumávala témata a byla s nimi obeznámena. Tento cíl je typický, když výzkumník objevuje nový zájem, který je relativně nový a neprostudovaný, nebo v případě, kdy se snaží vylepšit metody pro důkladnější výzkum. Explorační studie může využívat různých kvalitativních, kvantitativních nebo smíšených metod. Občas se setkáváme s chybou, kdy je explorace srovnávána s kvalitativním výzkumem. To je špatně, ale dá se tuto chybu pochopit, jelikož mnoho kvalitativních studií jsou explorací. Ovšem nejsou výjimkou ani kvantitativní průzkumné studie. Kvantitativní průzkum na malém vzorku dat může být využitý k získávání předběžných dat týkajících se nové oblasti, kterou objevujeme. (Babbie, Rubin, 2013)

Pro zjištění těchto informací jsem zvolila kvalitativní výzkum prováděný pomocí polostrukturovaného rozhovoru s pracovníky dětských domovů. V polostrukturovaném rozhovoru se využívá okruhu sepsaných otázek, ale struktura není pevná. Pořadí otázek se může měnit, mohou se přidávat a doplňovat podle situace vyplývající z probíhajícího rozhovoru. (Miovský, 2006) Kvalitativní výzkum nedosahuje svých výsledků skrze statistické procedury. Strauss a Corbinová (1999, s. 10) dodává: „*Někteří badatelé shromažďují údaje prostřednictvím rozhovorů a pozorování, což jsou metody obvykle spojované s kvalitativním výzkumem.*“

Pracovníky, a ne děti, jsem zvolila z toho důvodu, že jejich perspektiva v této problematice je širší, zkušenosti dlouhodobější, týkající se většího množství sourozeneckých skupin a informace od nich jsou snáze zjistitelné formou rozhovoru (výzkum u dětí – sourozenců by sice poskytl jinou a neméně relevantní perspektivu, avšak nejspíše by vyžadoval kombinaci s dlouhodobějším pozorováním, což nebylo v rámci přípravy diplomové práce tak snadno uskutečnitelné). Jeden z dalších důvodů byl taktéž důvod etický. Sourozenectví může být pro děti citlivým tématem, a proto jsem chtěla volit k zjištění dat v tomto smyslu příhodnější variantu. Rozhovory jsem prováděla se zaměstnanci dětského domova, s ředitelem, vychovateli a psychologkou. I přesto jsem se dostala do styku s dětmi a využila možnosti pozorování a díky němu si udělat o problematice bližší představu.

6.2 Realizace výzkumu a charakteristika respondentů

Nejprve jsem si připravila otázky, které budou dostatečně výstižné a prospěšné pro samotný výzkum. Dětské domovy jsem oslovila skrze emailovou komunikaci a domluvila jsem si u nich návštěvu. Rozhovory jsem prováděla ve dvou dětských domovech. Oba domovy byly od sebe dostatečně geograficky vzdálené. Dohromady jsem provedla čtyři rozhovory.

Jeden rozhovor byl s ředitelem dětského domova, další s psychologkou a poslední dva s vychovateli. Všichni byli velmi vstřícní a tématu otevření. Jeden z domovů byl větší, součástí velkého města, bylo v něm přibližně čtyřicet dětí. V něm jsem provedla rozhovor s ředitelem. U něho bylo zajímavé, že on sám natolik do styku s dětmi nepříjde, netráví s nimi tolik času jako vychovatelé, tudíž může mít na sourozenectví dětí trochu jiný pohled. Druhý domov byl menší a situován na vesnici. Zde bylo přes dvacet dětí. Jelikož psychologka pracovala v tomto menším domově, byla zaměstnaná pouze na poloviční úvazek a nebyla v něm neustále přítomna. Téma ji velmi zajímalo a práci se sourozeneckými vazbami vnímala jako klíčovou. Pozice vychovatele je výjimečná v tom, že je to muž. Muž, který vychovává děti a ty díky tomu mohou získat i mužský prvek v rámci jejich výchovy. Není úplně obvyklé, že by na této pozici byl muž. Většinou tuto práci vykonávají ženy, a proto mužský element byl trochu výjimkou a myslím, že přínosem. Na „rodinkách“ se ovšem dle pracovních směn zaměstnanci střídají, tím pádem „rodinka“ tohoto vychovatele pocítuje i ženskou výchovu. O těchto

„rodinkách“ se více rozepisují v podkapitole 7.1. Další rozhovor byl provedený s vychovatelkou. U ní vnímám jako přínosné to, že pozici vychovatelky v tomto konkrétním dětském domově vykonávala již dvacet pět let. Tím pádem mohla díky své bohaté zkušenosti porovnávat nynější situaci a přístupy k sourozenectví s minulostí. Během své praxe se setkala s mnoha sourozeneckými skupinami. Některé z dětí, které nyní měla ve své rodině, mělo již dospělé sourozence, které konkrétně ona měla ve své výchově v dětském domově v minulosti.

Provedené rozhovory jsem dále přepsala a kódovala otevřeným kódováním. Z tohoto postupu mi vyplynuly dané skutečnosti, které popisují v další části této práce.

6.3 Etické souvislosti výzkumu

V exploraci této práci jsem se řídila zákonem č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů, tudíž veškerá jména dětí byla pozměněna a tím pádem anonymizována. Neuvádím bližší informace o pracovnících dětského domova, se kterými byly rozhovory prováděny. Taktéž místa působnosti dětských domovů zamlčuji, z důvodu, aby nebyly identifikovatelné. Se všemi získanými informacemi jsem se snažila zacházet citlivě.

Osoba, která se účastní výzkumu, musí být dopředu informována o průběhu a okolnostech výzkumu. Je potřeba od ní získat informovaný souhlas. Hendl (2008, s. 154) říká: *„Jedná se o standardní dokument v každém typu výzkumu s lidskými jedinci.“* Může se jednat o aktivní nebo pasivní souhlas. Aktivní souhlas je podepsání vytvořeného dokumentu, pasivní souhlas nevyžaduje podpis. (Hendl, 2008) Zvolila jsem pasivní souhlas. V mém případě jsem ho nahrála na diktafon.

7. Výsledná analýza výzkumných poznatků

Provedla jsem průzkum ve dvou dětských domovech s různými zaměstnanci. V obou domovech měla většina dětí také sourozence. Taktéž ale měly sourozence mimo dětský domov. Celkově se jednalo přibližně o sedmdesát dětí s tím, že sourozence jich dohromady nemělo asi patnáct, ti byli jedináčky. Velká většina dětí byla se sourozenci, přímo ve stejném domově, někteří sourozenci byli již dospělí, měli vlastní rodinu nebo žili samostatně.

Pracovníci v domově si tyto vazby uvědomují, přikládají jim důležitost a nějakým stylem s nimi pracují. Paní psycholožka vystihla samozřejmost práce s těmito vazbami takto: „Tak samozřejmě pracuji, protože jinak to ani nejde.“ Je to něco naprosto přirozeného, něco co se neopomíná a všichni vědí, jaké vazby tam jsou. Podle odpovědí bylo toto naprostou samozřejmostí pro psycholožku a ředitele. Z rozhovorů s vychovateli na mě působilo, že sourozenecké vazby si uvědomují, ale nepracují a nepočítají s nimi natolik jako ředitel a psycholožka. Vychovatel práci s těmito vazbami okomentoval: „To se asi nějak nerozlišuje, že by byli sourozenci. To je jako velký problém, že jsou sourozenci...“ Sourozenectví podle něho může být i jakýmsi negativem a komplikací při jeho práci s dětmi. Uváděl příklad tří chlapců, sourozenců, z nichž nejmladší z nich má opatrovníka, který si ho pravidelně bere domů a věnuje mu svůj čas. „A ti ostatní si to berou špatně, protože ty zase nikdo nechce. Takže oni mu to závidějí.“

7.1 Tvorba rodinných skupinek

Sourozenecké vazby se podporují tím, že sourozence umístí do stejné rodinné skupiny tzv. rodinné skupinky. Toto společné umístění sourozenců je podpořeno zákonem č. 109/2002 Sb., § 20 o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. „*Určitě jsou na stejné rodinné skupině, a pokud to jde, tak jsou i na jednom pokojíčku. To znamená, že většina z nich jsou spolu na pokojíčku.*“ V těchto dětských domovech se zaměřovali na tvorbu rodinek. A sourozenci byli vždy spolu pohromadě. Tím se klade důraz na to, aby sourozenci tvořili společnou rodinu a uvědomovali si, že mají mezi sebou bližší rodinné vazby. Tímto modelem se podporuje fungování vazeb ve společném životě jako v běžné rodině. „*My tady máme takovou snahu žít jako v běžné*

rodině. Máme tady ten dům na starost, jsme bez podpůrného personálu, to znamená bez uklízečky, vaříme si. Takže děti musí jako v rodině. Starší pomáhá mladším.“ Sourozenci jsou na stejné rodinné skupině, ale do celé této rodinky patří i další děti a primárně se skupina zaměřuje na celou rodinu než na jednotlivé sourozenecké vazby v ní. Všichni patří dohromady a přistupuje se k nim jako k jednomu celku. *„Jsme tady jako taková jedna rodina.“* Tomuto konceptu rodinek se přikládá velký důraz. K snaze o vytvoření sice umělé, ale i přesto nějakým stylem fungující rodiny. Snaha o vytvoření příjemného rodinného klimatu, které je pro vývoj dítěte důležitý. Proto pokud děti nemají možnost vyrůstat ve své biologické rodině, tak alespoň tímto konceptem rodinek se dopomáhá k tomu, aby se život dětí v dětském domově co nejvíce přibližoval životu jako ve fungující biologické rodině. Odpovědi vychovatelky v rozhovoru ukazují na to, že snaha o vytvoření těchto rodinek je pro ni opravdu velmi důležitá a pro její práci klíčová. *„Když si jakoby hrajeme na tu rodinu, tak z toho děláme umělou rodinu. Tady potřebuji, aby byly nějaké vazby, aby spolupracovali, aby se tolerovali. Tohle všechno já tady potřebuju vytvořit. Když se mně to rozpadlo odchodem těch tří a příchodem čtyř nových, tak musím znova budovat. Je to o pozornosti, o věnování pozornosti všem stejně, protože oni jsou teďka hodně citliví na to, kdo se jak komu věnuje, kdo je upřednostňován a kdo není. A pro mě je teď toto životně důležité.“*

Avšak si jistě všichni dobře uvědomují, že i přes tyto snahy o uměle vytvořenou rodinku, vazby v ní neodpovídají „běžné rodině“, jak zde uvedla vychovatelka. Běžná rodina se skládá z rodičů a dětí – sourozenců a nejsou tam další jiné děti. Zatímco v dětském domově je spolu dohromady více sourozeneckých skupin a někde i děti jako jednotlivci. A to je otázka, která mi v souvislosti s tímto uskupením vyvstává. Nebylo by vhodnější a prospěšnější vytvořit rodinnou skupinku pouze ze sourozenců? V případě, že by byli v dětském domově „pouze“ dva sourozenci, spojit více skupin, ale nepřidávat další jednotlivé děti, jak se to nyní děje. A udělat rodinné skupinky z dětí, které v dětském domově sourozence nemají a přizpůsobit tomuto faktu práci s nimi. Tento názor sdílí i vychovatel, který v něm vidí lepší fungování vazeb v jeho rodince. *„Třeba ti tři sourozence, co tady máme, tak kdyby byla rodinka jenom s nimi. To si myslím, že by fungovalo více, než když bych tu měl osm dětí a tam rozlišoval ty sourozence. Tady se jede na ten koncept rodiny, každý si jede na sebe, za tu svoji rodinku.“* Nejenom z jeho odpovědi je zřejmé, že se klade větší důraz na fungování konceptu celé rodinky, která natolik nevnímá sourozenecké vztahy a soustředí se na své

fungování, než na sourozenecké vazby mezi dětmi. Dle mého názoru se tímto konceptem nedostatečně podporují a využívají sourozenecké vazby k zlepšení nepříznivé situace dítěte v dětském domově.

Zajímala mě otázka, zda se netvoří rodinky pouze ze sourozenců v případě, že jich je v dětském domově více. Nebo zda pracovníci dětského domova nedávají dohromady více sourozeneckých skupin a děti, které jsou bez sourozence, dávají do stejné skupinky. A jakým stylem vlastně tyto rodinné skupinky vznikají. Odpovědi jsou prosté. Rodinné skupinky jsou tvořeny podle toho, jak děti do domova přicházejí. Je to podmíněno situací, která se v domově zrovna naskýtá. Samozřejmě je snahou sourozence netrhat. Výjimku tvoří případy, kdy sourozenci sami chtějí být odděleni. Udržet sourozence v jedné skupince tedy nemůže být dítěti nařízeno.

Počty dětí na jedné rodinné skupince stanovuje zákon. Není tedy v kompetencích pracovníků dětského domova, aby si sami rozhodli, kolik dětí v těchto skupinkách bude. Vytvoření rodinky pouze ze sourozenců či sourozeneckých skupin tedy není natolik jednoduché. Dle mého názoru je to důsledek toho, že se se sourozeneckými vazbami v dětských domovech pracuje nedostatečně a tím pádem se ani tyto menší, ale pouze sourozenci tvořené skupinky nevyskytují.

7.2 Pohled pracovníků dětského domova na sourozenectví

V této podkapitole rozepisuji, jaký pohled na sourozenectví mají pracovníci dětského domova. Jakou důležitost a přednost sourozenectví přikládají, jaké mají vize s prací se sourozenci a v čem v sourozenectví spatřují výhodu. V podkapitolách se více věnuji hranicím ve vztazích a citově nevyrovnaným vztahům. Dvěma skutečnostem, které pracovníci dětského domova vnímají jako negativum, jaké mohou ve vztazích mezi sourozenci nastat.

7.2.1 Sourozenectví jako výhoda

Všechny odpovědi na mé otázky v rozhovoru se shodují, že podporovat sourozence v jejich vazbách je prospěšné. Pracovníci v domovech vnímají sourozenectví jako bonus při práci se zlepšením nepříznivé situace dítěte. *„Je to výhoda, když přijdou na to, že nejsou sami, že mají někoho, o koho se opřou.“* Z odpovědi ředitele jednoznačně

vyplývá, jak sourozenectví dětem pomáhá, nemusí cítit tak velké osamocení a žilo by se jim bez sourozence hůř. „*Určitě to vnímají kladně a je to pro ně nějaká jistota. Ví, že někdo je na světě, na koho se můžou obrátit a že nejsou sami. Určitě těm dětem, co nemají sourozence, tak je tady i na světě hůř. Jednoznačně. Kdyby tady ten jeden chlapec neměl sourozence, tak to si nedovedu představit. Protože on neviděl matku deset let a otce taky ne. Vůbec se nezajímají. A on kdyby neměl ty svýbráchy, tak on je opravdu jako kůl v plotě. Žilo by se mu hodně těžko. A že má toho bráchu, kterému může zavolat nebo zajít za ním, tak to mu pomáhá.*“ Psycholožka ještě více příkládá důraz na podporu sourozenectví, jako tu nejdůležitější věc, kterou mohou pro děti v dětském domově udělat - podpořit a upevnit sourozenecké vazby. „*Já si myslím, že je to jedna z nejdůležitějších věcí, co my tady můžeme udělat. Protože ty děti to tady mají tak, ty úplně nejbližší, ti kteří tam pro ně měli být, tak v jejich životě selhali, případně selhávají neustále znova. A ti sourozenci jsou v tom s nima, by se dalo říct. Takže to jsou ty jejich bezpečný kotvy, nebo by alespoň měly být. Takže já si myslím, že je důležitý s nimi pracovat už jenom kvůli tomu, že až jednou tady od nás odejdou, tak aby se měli na koho obrátit, kdo tu pro ně bude. Měli by to být právě ti sourozenci.*“ Poukazuje na to, že sourozenec je pro dítě v tomto případě ten nejbližší člověk, ten který vyšel ze stejné rodiny, ten který je v tom s ním. Jsou spolu na jedné lodi a měli by si být vzájemně v jejich nelehké situaci tzv. bezpečnými kotvami. Příkládá důraz na výhodu v sourozenectví do budoucnosti. Snaha, aby sourozence provázely vytvořené vazby z dětství i v dospělosti, během celého života a tím měli v sobě oporu a útočiště. Pro psycholožku je to plán práce se sourozencem. „*Rádi bychom, kdyby děti, které odsud jednou odejdou, třeba některý bohužel až v těch osmnácti nebo po dokončení studia, tak aby mezi sebou neztratily kontakt. Aby se dokázaly spolehnout jeden na druhýho, ale zároveň, aby si dokázaly vymezit ty osobní hranice, kde vlastně jo, potud ještě pomáhám, ale nenechám se od tebe zneužívat.*“ Čemu taktéž příkládá význam, je vymezení osobních hranic.

7.2.1.1. Hranice ve vztazích

Své vnímání důležitosti fungujících vazeb sourozenců do budoucnosti a svou vizi práce s nimi doplňuje: „*Takže fakt jako, řekla bych, směřovat to tak, aby oni dokázali držet při sobě, ale zároveň aby si dokázali říct odsud podsud, aby dokázali sami sebe vnímat jako svéprávný, hodnotný osobnosti, kterýjsou schopný právě rovnocenných vztahů. I s těmi sourozenci.*“

Hranice nám pomáhají odlišit se od někoho jiného a ukazují nám, kde začínáme my a kde někdo jiný. Někteří lidé nejsou schopni si správné hranice vytvořit, a proto je třeba, aby přijali při stanovování a udržování hranic pomoc od druhých. Důvodem, proč jsou v některých vztazích hranice nesprávně nastaveny, může být obava ze samoty. Strach z toho, že zůstanou sami, když se ostatním postaví a vytyčí hranice. Tyto vztahové hranice představují schopnost říkat lidem, se kterými jsme v nějakém vztahu, pravdu. Tvorba těchto hranic hodně souvisí s rodinou, ve které člověk vyrůstal.

Problémy s hranicemi mohou u sourozenců nastat v dospělosti. Jeden nezodpovědný dospělý je závislý na tom zodpovědnějším. Problémem jsou pocity viny a tlak, který sourozenec může prožívat. Důvodem špatného postavení hranic je neosvojení si jich v dětství. Tím pádem zůstávají problémem i do dospělosti. (Cloud, 1998)

7.2.1.2. Citově nevyrovnaný vztah

Negativním dopadem nesprávně zaujatých hranic v sourozeneckých vztazích mohou být citově nevyrovnané vztahy. Odpovědi pracovníků na ně několikrát poukazovaly. Citově nevyrovnané vztahy se určitě neobjevují jen v dětských domovech. Že se ale objevují zrovna tam, je vlastně pochopitelné. Jelikož tady sourozenecké vztahy obecně špatně fungují a nejsou správně nastaveny, přechází problém k nevyrovnaným vztahům. Pro práci se sourozenci jsou velmi negativní. Psycholožka uvádí, že nevyrovnané vztahy komplikují práci se sourozeneckými vazbami. *„Máme tady tři bratry, kdy ten jeden, který je, dalo by se říct, tak intelektuálně nejvíc v pořádku, ty druhý bratry tak jako stírá, cítíme tak trošičku pohrdání. S tím se potom špatně pracuje.“* Dále svůj pohled rozvíjí a popisuje, čím tyto nevyrovnané až přímo nepřátelské vztahy mohou být zapříčiněny. *„Jinak zrovna tady u těch kluků je to taky dílem daný jejich intelektuální úroveň. Oni oba mají mentální postižení, jeden lehčí a druhý středně těžkého stupně, takže vlastně úměrně tomu jsou ty citový projevy a takový to sociální uvažování je trošičku někde jinde. Na rozdíl třeba od toho nejmladšího, kterej je mentálně v pořádku. A nejhorší na tom je, že co se týká takové té sociálnosti a empatie, tak bych řekla, že ten nejmladší je na tom hůř než ty dva ostatní. To je hroch vyloženě. Jemu dělá dobře, když bráchům může naservírovat, že on jede k tomu hostitelovi a že oni zůstávají tady. Dělá mu dobře, že má něco víc, než oni. Ale ono by se mohlo stát, že většina, velká část dětí by tady takhle reagovala podobně. Protože tady je hrozný hlad po pozornosti*

dospěláků. A i když to ukradnu na úkor bráchy nebo ségry, tak je to jedno, hlavně že to mám.“ Citově nevyrovnané vztahy v tomto případě úzce souvisí s intelektuální úrovní dítěte. Stejný příklad sourozenců uvádí vychovatelka. Menší intelektuální úroveň dítěte je zde spojena se srdečnými projevy lásky a velkým citem k ostatním sourozencům. Tato mentální nevyrovnanost mezi sourozenci nepřidává k lepšímu fungování vztahů a k podpoře práce s nimi. Vychovatelka zde zmiňuje, jak se projevuje nevyrovnaný vztah. *„Je tam malinko nevýhoda, že ten jeden je sedmnáctiletý mentálně postižený. Má střední mentální postižení, takže chodí do speciální školy a z mého pohledu má nejvíc vztah k nim než oni k němu. Z pohledu těch sourozenců, kteří jsou v uvozovkách normální, tak teďka jsou v období puberty, takže taková ta ostuda, stydí se za něj a tak mezi vrstevníky. Ale on má otevřenou náruč pro ně, dává jim dárky, vždycky na ně myslí, vnímá je jinak než oni jeho.*“ Nevýhodu v tomto mentálním postižení vidí jen malinko a zmiňuje, že i přes toto znevýhodnění má k sourozencům pevnější vztah než oni k němu. Zjištění, že mentální postižení neznevýhodňuje děti v kladném vnímání sourozeneckých vztahů, je prospěšné. Záleží v jaké míře. V tomto případě přesto hraje negativní roli. Vztah není opětovaný stejnou mírou, tím pádem není vyrovnaný a nedocilujetakového užitku, jakého by mohl.

Vychovatelka přidává další příklad, kdy sourozenecké vazby jsou více vyrovnané, ne však dostatečně. Jeden ze sourozenců na ty ostatní vždy myslí více než oni na něj. *„Teď jsem měla tři sourozence, kteří drželi při sobě, pamatovali na sebe. Byl kluk, který byl na učňáku, pokaždé když přijel z intru, tak něco přivezl těm svým sourozencům, mysleli na sebe daleko víc. Když někam jede, tak vždycky něco přiveze, myslí na ně. Nebo třeba nakreslí obrázek, vždycky na ně myslí. On na ně více, jak oni na něho.*“ Nesprávně vyrovnané vztahy jsou vždy problémem. Správně fungující a vyrovnané vazby budují zdravý vývoj dítěte. Vytváření citového pouta je normativní záležitostí. To znamená, že k jeho vytvoření dochází u všech jedinců. A to i tehdy, nedostává-li se jim dostatečné péče. Bowlby (1988) tvrdí, že absence primární pečující osoby nemusí mít na vývoj dítěte fatální důsledky. Hypotéza, že dítě je schopné tuto absenci kompenzovat tvorbou vztahové sítě s jiným významným druhým, je velmi pravděpodobná. Byly prováděny výzkumy na srovnání dětí, které vyrůstaly s biologickými rodiči, s dětmi adoptovanými, nebo s dětmi vyrůstajícími v ústavní péči. Poměry jednotlivých typů citového pouta byly ve všech zkoumaných skupinách přibližně stejné. (Gardner,

Barchinal, 1962) Dle těchto zjištění je velmi důležité v dětských domovech toto citové pouto budovat a podporovat.

7.2.2 Trhání sourozeneckých vazeb

Odpovědi vychovatelky na téma výhody v sourozenectví nebyly jednoznačné. Výhodu spatřovala, avšak dle mého názoru ne tak intenzivně jak ostatní dotázaní. Sama se více zaměřovala na vytvoření rodinné skupinky a na práci s ní. Sourozence spatřovala jako „bonus“ pro vytvoření těchto rodinných skupin a pro vnímání druhého jako opory. *„A když jsou děcka ještě sourozenci, tak je to ještě bonus. Na to když přijdou, že nejsou sami, že mají někoho, o koho se opřou.“* Pro dítě, přicházející do dětského domova, je toto období velmi obtížné. Proto vědomí sourozence, který je v tom se mnou a na jedné lodi je velmi prospěšné. Pomáhá dítěti se lépe a rychleji vyrovnat se svojí nepříznivou situací a přivyknout si na změny, které v jeho životě nastaly. Proto vychovatelka zmiňuje výhodu v sourozenectví při příchodu do dětského domova. *„Ti sourozenci, to je výhoda v tom počátečním období, kdy přijdou sem, po umístění.“* Postupně při však rozhovoru zmiňuje i výhodu do budoucnosti, stejně jako psycholožka. *„Z mého pohledu podporovat, těm dětem třeba do budoucna, když by odešly.“*

Budoucnost, jako výhoda pro sourozence by se tedy neměla podceňovat. Jaká je ovšem realita a jak to funguje, není z těchto rozhovorů prokazatelné, jelikož pracovníci nemají s dětmi, které opustili dětský domov, kontakt. Můžeme vycházet pouze z toho, jak starší sourozenci, kteří již opustili dětský domov, udržují vazby s těmi mladšími. A dle toho předpokládat, že budou v těchto vazbách pokračovat. Avšak skutečnost vyplývající z rozhovorů nepodporuje budoucnost jako výhodu pro sourozence. Odpovědi ukazují realitu, kdy se vazby přetrhávají a sourozenci se spolu nevidají. *„Ti tři starší mají jednoho sourozence. Ten už je starší, ale byl tady taky. Ale už odešel a nevidají se spolu.“* Další odpověď tuto skutečnost taktéž podporuje. *„Tady jsou dva sourozenci, pak jsou čtyři dospělí...a oni se vůbec nenavštěvují.“* Možná by bylo přínosné, zajímat se o to, proč se po odchodu jednoho ze sourozenců vazby trhají. Taktéž mi vyvstává otázka, zda by se tomu dalo předcházet kladením většího důrazu na jejich podporu, dokud jsou sourozenci ještě spolu v jednom dětském domově. I vychovatelka přidala svůj pohled na otázku trhání vazeb. *„Ano, většinou se roztrhnou.“*

Málokde to pokračuje. Oni mají docela dost problém se sami v tom životě vyrovnat. A málokdo si vezme na starost ještě někoho mladšího. Je to individuální. Kdysi dávno tady byli tři kluci, teď je každý jinde, ale podporují sen, navštěvují se, všechno. Ale mám sourozence, vím o nich, že byli schopni si i majetek vzít a nejsou vazby mezi nimi v pořádku. Měli snahu o zpretrhání a prostě nemluvili spolu. A mám dva kluky, kteří byli tady a byli s mentálním postižením, takže jeden bydlí v Ústavu sociální péče. Ale samostatnou bytovou jednotku tam má. Druhý je ve chráněném bydlení. A navštěvují se a domluvili se, že si koupí spolu byt, že budou spolu. To je ale vzácný, bych řekla. “Je důležité zdůraznit, že ne vždy se vazby trhají a sourozenci je neudržují. Nejsou pouze negativní příklady, ale ty pozitivní bývají spíše vzácné. Jak zmínila i sama vychovatelka, je to individuální, a proto je důležité k tomu tedy i individuálně přistupovat.

7.3 Sourozenecké vazby v dětském domově

Odpovědi na otázku, jaké jsou sourozenecké vazby v dětském domově doopravdy, byly oboustranné. V jednom z dětských domovů momentálně sourozenecké vazby fungovaly. Sourozenci spolu udržovali poměrně dobré vztahy, vycházeli spolu a trávili čas. Sourozenecké vazby vnímali a snažili se je podporovat. A to nejenom sourozenci, kteří byli společně v jednom dětském domově, ale i v případě, kdy jeden z nich byl už dospělý a žil mimo dětský domov. *„Vztahy jsou oboustranné, ve všech těch případech je to tak, že naprosto přirozeně to funguje, že z obou stran je zájem se setkávat. Nemusí to být ale vždycky samozřejmě. Zrovna současný stav je takto. Nesmíte to zobecňovat, že v dětských domovech je to tak. My to teď tak máme, možná je to náhoda a nechci vůbec spekulovat o tom, kde je průměr.“* Jak sám zdůraznil, to že nyní to funguje, je současný stav a za nějakou dobu to tak být nemusí. Dále popisuje jejich současný stav, co se sourozeneckých vztahů týče. *„Antipatie nebo to zavrnutí vztahu se prakticky teď u nás nevyskytuje. Že by někdo s někým neudržoval styky nebo dokonce nějaké antagonistické vztahy neudržoval.“*

7.3.1 Rivalita mezi sourozenci

Sourozenecká rivalita je zdravá do té míry, dokud motivuje dítě k tomu, aby dělalo to, co dělá, se zájmem. Nezdravá rivalita je v případě, pokud vyvstává z porovnávání ze

strany další osoby. Zejména, když dává druhého sourozence za vzor. Sourozeneckou soupeřivost považujeme za negativní aspekt v sourozeneckém vztahu. (Adler, 2008) Děti se jako rivalové již rodí. Jelikož se nerady dělí, jsou konflikty nevyhnutelné. Tyto boje mezi sourozenci jsou normální. Děti se učí prosazovat a ovládnout moc a vliv. Děti, které vyrůstají sami a nezažívaly v dětství rivalitní boje a ty, které během soupeření brzo podlehly, se většinou těžko v životě prosazují. Jedináčkům tyto zkušenosti sourozenecké rivality chybí. Oproti rivalům se nedokážou tolik prosadit, neumí soupeřit. Děti soupeřením vyžadují větší zájem a pozornost. (Oehler, 2007) Rivalita mezi sourozenci je většinou tím menší, čím více si rodiče rozumějí a čím více dětem projevují lásku a zájem. Pro rodiče je to příležitost, jak svého potomka ujistit o tom, že ho mají rádi. Pro dítě je to zkušenost, kterou je pro něj dobré projít. Díky ní si určí další vztahy k ostatním. V případě, že si jedinec rivalitou v dětství vůbec neprojde nebo ji špatně zdolá, ho může provázet po zbytek života například formou odmítání druhých. Je tedy vhodné nechat děti tímto projít. (Daloz, 2002)

Tím, že ne vždy sourozenecké vztahy fungují, je příkladem druhý dětský domov, kde si děti své sourozenecké vazby ani neuvědomují a velmi často se mezi nimi objevovala rivalita. Toto slovo, vystihující postavení mezi sourozenci, bylo pro odpovědi zaměstnanců charakteristické. *„Třeba tady na té jedné rodince máme čtyři sourozence, a tam právě jde o to, že ty děti jako sourozenci mezi sebou moc nefungují, že spíš je tam velikánská rivalita.“* Jak uvedla psycholožka, sourozenci mezi sebou moc nefungují a jejich vzájemné vztahy jsou postavené na soupeřivosti. Nejenom, že by jejich vazby byly neutrální, ale jsou přímo nepřátelské. Stejné postavení sourozeneckých vazeb vidí i vychovatelka. *„Oni jsou postaveni proti sobě. Mně to připomíná smečku zvířat a kdo urve, tak má.“* Jejich vztahy přirovnala ke smečce zvířat, která má dle mého názoru, záměrně vystihnout gradaci tohoto vztahu. Toto tvrzení následně používá znovu a opět popisuje tuto rivalitu. *„Oni jsou postaveni proti sobě. Tam je úžasná ta rivalita. Oni neumí spolupracovat, neumí tolerovat jeden druhého. Mě to připadá jako zvířecí smečka. Převládá sobectví, neumí se rozdělit.“* Nejenže mají sourozenci vzájemnou rivalitu mezi sebou, ale převládá i rivalita mezi ostatními dětmi a to i napříč rodinek. Tento příklad popisuje vychovatel. *„Mají konkurenci mezi ostatními rodinkami tady z domova. Jaktože oni někam jedou a my ne. A to je stále dokola.“* A je to stále dokola. Tím se ukazuje, že tento vztah konkurence nepřevládá pouze nyní, ale trvá již delší dobu a stále se opakuje.

Pracovníci dětského domova si tento nepříjemný fakt uvědomují. Snaží se směřovat svoji práci na podporu sourozeneckých vztahů a veškeré nepřátelské vazby odstraňovat. „*Má práce směřuje k tomu, aby se potlačila rivalita, a spíš je vedeme k tomu, aby se snažily ocenit, co je na těch ostatních sourozencích hezký.*“ Odpověď vychovatelky také ukazuje na její zájem o fungování sourozeneckých vazeb. „*Já to teďka hodně řeším, protože jsem se s tím nikdy nesečkala, s takhle postavenými sourozenci.*“ Je vhodné zde připomenout, že tato vychovatelka pracuje v dětském domově již dvacet pět let. Z toho, že se s takto vyhocenými vztahy nesečkala, můžeme usuzovat, že tento natolik negativní vztah mezi sourozenci může být do jisté míry výjimečný. V jedné sourozenecké skupině to může být takto vyhoceno, ale u druhé to může být lepší, proto není vhodné toto tvrzení paušalizovat. „*A když jim řeknu třeba o dárkách, že je to jeho bráchaatd... tak je to prostě rivalita. U té čtyřky. A u těch druhých, tak je to lepší.*“ Lepší ovšem neznamená dobré, proto otázka fungujících vztahů zůstává aktuální. A je na místě snaha o zlepšení stavu. „*Ale u té čtyřky, kde to nefunguje, tak mám snahu to nějak dávat dohromady. Zkoušíme to na soudržnost, na ty vztahy a na spolupráci.*“ Do své práce na podporu sourozenectví psychologka zapojuje hry. „*Docela dobrý je dávat jim hry, který vyžadují vzájemnou spolupráci, kdy oni musí táhnout za jeden provaz, aby dosáhly toho vytyčeného cíle.*“ Na spolupráci se zaměřuje i vychovatelka. „*Potřebuji, aby byly nějaké vazby, aby spolupracovali, aby se tolerovali. Tohle všechno já tady potřebuju vytvořit.*“ Ovšem tento apel na spolupráci a toleranci není myšlen na sourozence, ale na vztahy v rodinné skupince. Pokud by se v nich fungující vztahy dokázaly vytvořit, mohlo by to vést k odstraňování rivality i mezi sourozenci. Vychovatelka se konkrétně nezaměřuje na soupeření mezi sourozenci, ale na vztahy v celé rodinné skupince. A dodává, co může být důvodem. „*Je to o pozornosti, o věnování pozornosti všem stejně, protože oni jsou teďka hodně citliví na to, kdo se jak komu věnuje, kdo je upřednostňován a kdo není.*“ Takže samotnou rivalitu může v dětech podporovat i vychovatel v tom, jak se jim bude věnovat a koho bude upřednostňovat. Nemusí se jednat jen o soupeření mezi sourozenci navzájem, ale o všechny děti na rodinné skupince a i mezi skupinkami navzájem. Tyto děti jsou velmi citliví, a proto je přístup vychovatelů k nim velmi důležitý. Snaha, o zaměření se na vyváženost pozornosti ze strany vychovatelky, je velmi prospěšná.

Celkově je ale zatím patrné, že sourozenecké vazby málokdy fungují. Přitom dopady správně fungujících vztahů jsou pro dítě velmi silné. Důvody toho, proč se u

nich tato rivalita a konkurence objevuje, nebyly zjišťovány, a proto se můžeme pouze domnívat. Jako jedna z variant může být délka doby, kterou strávili mezi rodiči. *„A taky velkou roli hraje to, jestli třeba nebyli z rodiny odebráni naráz nebo postupně. Protože si vyčtou, tys tam byl, tys byl u maminky déle. Může to u těch dětí hrát ještě větší rivalitu.* Avšak to není pro toto zkoumání podstatné. Je vidět, že pracovníci si důležitost vazeb uvědomují a snaží se na jejich správném fungování pracovat. Ovšem do jaké míry, to je i nadále otázkou. Z odpovědí vyplývá, že sourozenectví je pro dítě v dětském domově přínosem, je velmi důležité ho podpořit a vyvýšit ho nad ostatní vztahy v rámci dětského domova.

7.3.2 Skryté sourozenecké vazby

Z předchozích zjištění vyplynulo, že sourozenecké vazby moc nefungují, a samotní sourozenci své ostatní sourozence nevnímají. Je to tak doopravdy a za všech situací? Nemusí to totiž tak vždy být. A to i v těchto rozhovorech. Sice vyšlo najevo, že vazby mezi sourozenci nejsou téměř žádné, ale není to tak úplně pravda. Jsou, ale napovrch je nevidíme. Jsou schované uvnitř a projeví se jen někdy, ale jsou tam a sourozenci je vnímají. Uvědomují si toho druhého a v případě potřeby nebo nouze se na druhého obrátí. *„Jako jo, dobrý, je tu brácha, je tu ségra, občas mě štve, že dýchá stejný vzduch jako já, ale když dojde na něco vážnýho, tak se k sobě postavíme, žejo.“* Psycholožka přirovnávala vazby sourozenců v dětském domově k normálnímu životu. *„Nemyslím si, že by to tady bylo jiný.“* Je normální, že i my si ne vždy si vážíme toho, co máme, našich rodičů, přátel a třeba i sourozenců. A naše projevy k nim nemusí být vždy láskyplné. I v našich životech bychom našli plno příkladů, kdy jsme vztahy brali jako samozřejmost a až když „přišlo na věc“, tak se ukázalo, jak to doopravdy je. Teprve, když se něco stane, tak člověk ztrácí samozřejmost a uvědomujeme si, co pro nás ostatní v životě znamenají. Tak je to i mezi sourozenci v dětském domově. *„A právě ono se to projevuje v takových situacích, kdy oni dělají, jako že nic, občas utrousí třeba o bráchovi, o ségre něco i ošklivýho, odsoudí ho nějakým nepěkným slovem, ale pak jenom zíráte, když se prostě o čtrnáct dnů později třeba ukáže, že o toho sourozence mají opravdu starost. Takže když dám příklad, holčina řekne o bráchovi, promiňte ten výraz, že je to debil, že se nechá od mámy akorát zneužívat. Ale pak přijde a řekne: „Já se, teto, trápím, co s tím můžu dělat? Já bych bráchovi ráda pomohla.“ A třeba i: „Vadí mi, že je závislej na počítačových hrách.“ Oni potřebují, bych řekla, někdy tak malinko*

pošťouchnout směrem k těm ostatním sourozencům.“ Ředitel uvádí, že „ty malé“ musí více podporovat k budování vztahů na rozdíl od starších sourozenců. Ti už dle něho toho „pošťouchnutí“ tolik nepotřebují, protože u nich vazby fungují přirozeně a tím pádem toho není potřeba. „A ani u ostatních není potřeba to nějak koučovat, ono se to tam koučuje samo. Tam to prostě jde přirozeně. Třeba tady Honza byl se svým bráchou na horách týden, tam to probíhá celkem normálně. Dan za těma bráškama chodí do klokánku. On je tedy navštěvuje v klokánku. „ Tím „pošťouchnutím“ nemusí být myšleno nic velkého. „A třeba věta stačí, aby se chytli za nos, ti starší a věnovali tomu sourozenci trošku víc času a přestali ho brát jako takovejsamozřejmej inventář.

7.3.3 Fungování sourozeneckých vazeb v praxi

Ředitel popisuje, že sourozenci i přes nepřátelské projevy mezi sebou drží pospolu. *„Určitě drží pospolu. I když se nemají rádi třeba, nebo když se hádají a tlučou a tak. Ale často spolu konzultují věci. A jakoby, oni si dají po hubě, ale když se děje křivda jednomu, tak druhý se ho zastane a tak dále.“* Situace, kdy se sourozenci navzájem zastanou a brání jeden druhého, uvádí i vychovatel. *„Oni jsou jako psi na sebe. U té sourozenecké dvojice by nejraději byl každý zvlášť. Ale zase ve škole jeden brání druhého. Protože oni to v té škole podle mě strkají do jednoho pytle. Když udělá průšvih jeden, tak se to bere jako celek.“* V této situaci učitelé ve škole berou sourozence jako jeden celek. Na jednu stranu je to špatně, protože každé dítě je jedinečné a učitelé nemohou problémy jednoho dítěte svalovat i na druhé. Na druhou stranu to v tomto příkladu může být prospěšné pro podporu sourozenectví, kdy učitel dítěti ukazuje sourozeneckou vazbu jako samozřejmost, která mezi nimi je.

Je patrné, že sourozenecké vazby jsou mezi dětmi skryté. Za normálních okolností sourozence nijak neregistrují, když ale nastane nějaká výjimečná situace, tak se za sebe postaví. Ale ne vždy. *„Třeba když tady z těch sourozenců jeden onemocní, tak když máme úklidy, tak třeba jeden bratr za druhého, když je ten druhý nemocný, tak ti sourozenci to za něj uklidí. Někde skrytě to v nich je. Kdyby onemocněl někdo cizí, tak ne, ale za bratra to udělám. Sourozenecké vazby nevnímají, ale jsou situace, kdy to dají najevo. Někdy, někdy ano. Jsou situace, kdy se spolu hádají jako koně, ale jinak jsou hodní.“* Zmiňuje zde, že někdy se vzájemně nevnímají, někdy ano. To stejné uvádí i dále. *Někdy se mají rádi, někdy ne.* Je ale na místě podotknout, že tak je to i mezi

sourozenci v běžném životě. Nikdo asi ani nepředpokládá, že v celé populaci převládají fungující sourozenecké vztahy. A že se vždy mají rádi. Tak to žel opravdu není. Zjištění, vedoucí k nepříliš fungujícím sourozeneckým vztahům v dětském domově, nemusí být nijak nepředpokládané. A proto platí tvrzení vychovatele, že se někdy mají rádi, někdy ne.

7.4 Práce se sourozeneckými vazbami

Psycholožka to velmi dobře vystihuje, když říká, že jejich dětský domov je průřez populací. *„Já myslím, že je to úplně stejný jako v reálném životě, jsou sourozenecké vztahy, který prostě fungují na sto procent, některý fungují na padesát a některý fungují na pětadvacet a my jsme tady takový mini průřez populací.“* Podle mého názoru se tímto postojem řídí poměrně hodně lidí a odvíjí se od něho i jejich práce se sourozenci. Nemají vždy velkousnahu se na nefungující vztahy zaměřovat, protože v populaci to je někdy dost podobné. Sama bych v tomto postoji viděla určité mezery, na kterých by se mohlo zapracovat. Nemyslím tím dělat všechno, jak zde uvádí ředitel, ale dát do toho trochu víc, než jak to nyní je. *„Když zjistíme, že nějaký ten sourozenec je, tak ne že děláme všechno pro to, ale prostě se snažíme, aby se nějak zkontaktovali, a nějak komunikovali, a když z toho vznikne pevný vztah, tak je pevný, když je diplomatický, tak je diplomatický.“* Níže ředitel přímo říká, že více snahy vytváří, když si o to děti přímo řeknou. Působí to na mě dojmem, že sourozencům nebrání v jejich vazbách, ale že sám iniciativu vyvíjet nebude. Zajímavé zjištění by asi bylo, jaké by byly sourozenecké vztahy v případě, když by sami od sebe nefungovali tak dobře jako nyní. Děti jsou vedené k tzv. volnému průběhu. *„Dost to necháváme na nich, zda budou sourozenecké vztahy vyhledávat. Je to takové intuitivní. Ne že bychom psali nějaké plány styků bratr se sestrou. Ne si hrát na nějakou vědu velikou tady v tom, tak to určitě ne. Necháváme tomu přirozený volný průběh, a když je to žádoucí, tak to podporujeme.“* Další pohled na podporu sourozenectví byl velmi podobný těm předešlým. Opět je zmiňován volný průběh a v případě zájmu dětí podpora ze strany vychovatele. *„Já v tom hlavně nedělám nějakou super aktivní politiku. Prostě tomu nechávám volný průběh, a když vidím, že je žádoucí ten vztah nebo by mohl být užitečný, nebo si to prostě ty děti vyžadují, tak děláme kroky k tomu, aby to šlo a ne aby to nešlo. To znamená, že pokud to nemá fungovat, tak ať si to ty děti osahají sami, že to nefunguje. My podporujeme, aby se setkali a pokud to nemá fungovat, tak ať se přesvědčí obě ty*

strany, že to nejde, ale ne že my to budeme... To znamená, že třeba jeden chlapec, co byl v pasťáku, a teď je v kriminále, když přijel z toho pasťáku, ne že bychom tady jásalí radostí, že přijel, ale přivítali jsme ho a pustili. Byli jsme tedy obezřetní, protože kradl a hulil marijánku, ale určitě jsme to nezakazovali. A ten jeho brácha si musí vyhodnotit, jestli je s ním perspektiva nebo ne.“ Zjištění, zda jsou sourozenecké vztahy vyrovnané a zda budou prospěšné, nechávají na dětech samotných. Ať mají vlastní zkušenost, ať si na to přijdou sami.

7.4.1 Legislativa pro práci se sourozenci

Součástí rozhovorů s pracovníky dětského domova byla i otázka na legislativu, co se týká práce se sourozenci v dětských domovech. Veškeré odpovědi byly totožné. Žádná legislativa, doporučení či normy neexistují. Jak budou pracovníci nakládat se sourozenectvím je pouze na nich a na jejich uvážení. *„Neexistují na to žádné normy, pokud je mi známo. Ono těžko můžete nařídit, co s těma sourozencema jo a co ne. Samozřejmě že jednou z těch zásad je posilovat ty sourozenecký vazby a snažit se, aby oni fungovali jako jedna parta, ale každá ta sourozenecká konstelace je jiná a podle toho tam musíte působit. Bylo by špatný tomu dát nějaký plán, kterýho se budete držet.“* Podle této odpovědi by vytvoření nějaké normy bylo přímo špatné. Přístup k sourozencům je natolik individuální, paušalizace skrze vydanou legislativu by tedy nebyla prospěšná. Bylo zmíněno jediné doporučení zákona. *„Není, je to na nás, vycházíme z obecných požadavků zákona o sociálně právní ochraně dětí. Vytváříme podmínky pro to, aby to fungovalo.“* V zákoně 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí není o sourozenectví nic uvedeno. Jako obecnými požadavky byla nejspíše myšlena úloha sociálně právní ochrany dětí, která má působit směrem k obnovení narušených funkcí rodiny a napomáhat k řádné výchově a příznivému vývoji dítěte. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, popisuje úlohu dětského domova, jako toho, kdo pečuje o dítě podle jeho individuálních potřeb a má plnit úkoly výchovné, vzdělávací a sociální (§ 12). V § 20 téhož zákona jsou popisována práva a povinnosti dětí, které jsou umístěné v zařízení. Jedno z práv zní: *„Dítě s nařízenou ústavní výchovou má právo na společné umístění se svými sourozenci, nebrání-li tomu závažné okolnosti ve vývoji a vztazích sourozenců.“* Jiné zmínky o práci se sourozenectvím jsem v žádném ze zákonů nenašla.

7.4.2 Sourozenectví jako nevýhoda

Otázka, zda je vhodné vždy sourozenecké vztahy podporovat je asi na místě. Někdy tato snaha může být spíše kontraproduktivní. V některých případech mohou mít sourozenci na sebe přímo negativní vliv a v těchto situacích zřejmě není prospěšné, aby vazby udržovali. „*Pavel se se setrou vídá, ale tam to není moc žádoucí, protože ona je agresivní.*“ Dalším příkladem může být: „*Jediný, z čeho nemáme radost, je chlapec, co má bráchu v kriminále, že si sem tam píšou. A pak tu máme dva kluky bráchy, tak ti mají plnoletou sestru, která teda je s prominutím hovado, nadává babičce, je sprostá. Ona nestojí o to udržovat s nimi jakýkoliv vztah. A oni se taky nepředřou. Tam je tedy takový indiferentní vztah. Oni vědí, že mají ségru, ale nic po ní nechtějí, ona po nich taky ne. V tomto případě je asi lepší, že se nevidají, ale já nedělám nic pro to, aby to nefungovalo, to v žádném případě.*“ Nikdo však nemůže sourozencům, i přes jejich vzájemný negativní vliv, zakázat vzájemný styk a udržování těchto vazeb. Proto to nechávají na nich samotných, ať si sami přijdou na to, zda chtějí se svým sourozencem vztah udržovat. Tím, že by v některých případech bylo vhodnější sourozence od sebe odtrhnout, nedávat je například do jedné rodinky, se zabývá i vychovatelka: „*Já to teďka hodně řeším, protože jsem se s tím nikdy nesečkala, s takhle postavenými sourozenci. My jsme je nechtěli trhat a byla to chyba. Je lepší to klidně roztrhnout.*“ I pro samotnou vychovatelku je to asi těžká otázka, která je hodně závislá na individuálnosti případu, protože přetržení sourozeneckých vazeb může mít velmi negativní dopad. „*Třeba pěstounská rodina si vzala jednoho ze čtyř sourozenců, dívku, tři tady zůstali. Ona nechtěla, odtrhla se od rodiny úplně, zpřetrhala vazby. Z mé strany byl zájem o kontakt, o všechno, ale byli jsme striktně odmítnuti. A co to pak udělalo v hlavách těch dětí. Protože to nepoberou.*“ I vychovatel uváděl příklad, kdy by bylo lepší sourozence od sebe oddělit a nenechávat je společně. „*Neškodilo, kdyby ti sourozenci někdy byli odděleně. To mám takový tendence, že někdy jsou jak...že kdyby třeba jeden byl tady a druhý dole (v druhé rodince), tak by to nikomu nevadilo. Protože já jsem ještě dělal ve výchovném ústavu a tam to tak bylo. Tam byli sourozenci, kterých bylo jedenáct. A ti když byli pohromadě, tak to bylo strašný.*“ Ředitel taktéž souhlasí, že ne vždy je žádoucí, aby sourozenci byli pohromadě spolu na pokojí. Důležité je zde zmínit, že se nejedná o odtrhávání dětí do různých dětských domovů, ale například, může být pro dítě prospěšnější, když bude v pokojí s vrstevníkem nebo dokonce i v jiné rodince, ale stále ve stejném ústavním zařízení. I ve správně fungující rodině neobývají

sourozenci společný pokoj po celou dobu. Když jsou děti mladší, tak většinou mívají pokoj společný, ale postupem času mají pokoj samostatně. To stejné může nastat i v dětském domově. *„Třeba u Terezky, Toníka a Lucinky je ta vazba hodně silná, to je ta velká slečna, prostřední kluk a malá holčička. Té nejmenší je osm, pak patnáct a osmnáct. Oni bydleli spolu na pokoji, ale Terezka šla na samostatné bydlení, protože je středoškolačka a chce jít na vysokou školu a protože Toník rostl a nebylo už žádoucí, aby byl s malou sestrou na pokoji, tak jsme je rozdělili. Ale to je teď půl roku. Jinak byli spolu.“*

Otázkou je, zda se dostatečně individuálně přistupuje k tématu odtržení sourozenců od sebe. Zda by se nemělo více posoudit, jestli je opravdu vhodné všechny vazby násilně držet, zda jim to ve výsledku spíše neškodí. Naneštěstí to tak zřejmě funguje, co se týká nepodporování vazeb. Největší iniciativu v podpoře jsem shledala v rámci umístění sourozenců do jedné „rodinky“. Poté se to nechává více na sourozencích, pokud budou vazby fungovat, tak budou, pokud ne, tak ne. Určitě je zájem ze strany pracovníků, aby se sourozenecké vazby podporovaly, aby tyto vztahy dětem pomáhaly v jejich životní situaci. Jenže nezbyvá na práci se sourozenectvím tolik času, kolik by ho bylo potřeba.

7.4.3 Hierarchie potřeb při práci se sourozenectvím

Pracovníci jsou nuceni podřizovat své snahy o zlepšení sourozeneckých vazeb určité hierarchii potřeb, která se v dětských domovech objevuje. Hierarchické uspořádání potřeb znamená, že nižší potřeby musí být dostatečnou měrou uspokojeny, dříve než se uplatní potřeby vyšší. Sami pracovníci v rozhovorech uváděli problém času, který jim na práci se sourozenci nezbyvá, musejí primárně řešit důležitější problémy, které děti mají. Psycholožka ve svém popisu nedostatku času pro práci se sourozenci uvádí, že „primárně musí hasit“ výchovné problémy. *„Některý rodinky jsou víc v pohodě, myslím jako celková atmosféra na rodince a tam potom samozřejmě zbývá víc času a prostoru pro to, aby tety a strejdové se mohli hodně, hodně zaměřovat právě na sourozenecké vazby. Pak jsou tady některý problémovější skupinky, kde výchovný problémy až tak úplně nezahrnují sourozenecké problémy a tam je třeba hasit primárně tyhle problémy. Takže třeba zas na tu práci se sourozenci jako s rodinou nezbyvá už tolik času. Zrovna mám na mysli jednu rodinku, kde každý z těch dětí je prostě výrazná individualita a je*

možný, že právě kvůli tady tomu tam není tolik vidět, že jsou to sourozenci, že je k nim potřeba přistupovat jako k jednotlivci a pak ustupují do pozadí ty sourozenecké vazby.“ Zmiňuje, že je primárně potřeba přistupovat k dítěti jako k jednotlivci a až poté jako k sourozenci. A díky nedostatku času se sourozencům tolik nevěnuje a i kvůli tomu sourozenecké vazby ustupují do pozadí a mohou být oslabovány.

Vychovatelka, jak jsem již zmiňovala, se více zaměřuje na práci s celou rodinkou, než na práci se samotnými sourozenci. Opět to bude nejspíš tím, že ji na to nezbyvá tolik času a podle potřeb a důležitosti se rozhodla upřednostnit právě práci s rodinkou. Pro její práci je sourozenectví ve skupině bonus. Bonus v tom, že se jí budou lépe upevňovat vazby všech dětí a hlavně bonus pro samotné dítě, pro všechny sourozence. Avšak sourozenecké vazby mohou být velmi slabé nebo dokonce žádné či neprospěšné. Ne vždy je tedy sourozenectví bonus jak pro dítě, tak pro práci s rodinkou. Nemusí to mít žádné „výhody“ a lepší postavení do budoucna oproti dětem, které sourozence nemají. Vychovatelka bude více podporovat sourozenecké vazby, pokud na to bude mít dostatek času. *„Když přijdou, že nejsou sami, že mají někoho, o koho se opřou, to je výhoda. To všechno jo, ale pak se snažíme z nich udělat tu rodinu. Když by tedy ještě zbyl čas a síla na to, tak se budeme snažit ty vazby nějak podporovat.“*

ZÁVĚR

Cílem diplomové práce bylo prozkoumat a proniknout do tématu sourozenectví v dětských domovech. Zaměřeno bylo především na postoj a přístup pracovníků dětského domova k tématu sourozenectví. Jak na tuto skutečnost sourozeneckých vazeb pohlíží, nakolik je pro jejich práci s dětmi otázka sourozenectví podstatná. Jakou důležitost kladou na sourozenecké vazby a jak s nimi pracují. Zjistit, nakolik pracovníci mohou dítěti pomoci skrze podporu sourozenectví nejenom v současnosti, ale i s pohledem do budoucna. V první části práce jsou shrnuty teoretické poznatky problematiky sourozenectví v dětských domovech. Druhá část práce se zabývá samotným výzkumem, popsáním metodologie a výsledky analýzy prováděného výzkumu. Výzkum byl proveden formou explorační z důvodu nedostatečného prozkoumání oblasti sourozenectví.

Výsledky byly rozděleny do několika podkapitol. Na tvorbu rodinných skupinek, pohled pracovníků dětského domova na sourozenectví, sourozenecké vazby v dětském domově a práce s nimi. Z explorační vyplynulo, že pracovníci dětského domova podporují sourozenectví skrze rodinné skupinky, které jsou v dětském domově vytvořeny. Sourozenci jsou umísťováni do společné rodinky. Tím se chce poukázat na to, že patří k sobě, patří do jedné rodiny.

V další části byl zjišťován pohled pracovníků na sourozenectví. Sourozenectví vnímají jako výhodu pro děti v tom, že mají někoho, kdo je pro ně tím nejbližším člověkem, se kterým mohou sdílet svoji nepříznivou situaci, jsou s ním „na jedné lodi“ a mohou se na něho obracet. Vnímají důležitost fungujících sourozeneckých vazeb pro budoucnost dítěte. Přejí si, aby si sourozenci mohli být oporou i v dospělosti. Ovšem výpovědi ukazují na skutečnost, která toto přání nepotvrzuje. Vazby se po odchodu z dětského domova jednoho ze sourozenců velmi často přetrhávají.

Část o sourozeneckých vazbách v dětském domově popisuje zjištění, jaké tyto vazby ve skutečnosti jsou. Odpovědi sice někdy poukazovaly na fungující vztahy, avšak velmi často se objevovaly vztahy nefungující, ve kterých převládá rivalita. Rivalita bývá velmi silná a pracovníci dětského domova se jí snaží odstraňovat. Ale mnohdy jsou sourozenecké vazby, v této rivalitě a v nepřátelském postoji, skryty. Sourozenci přece jen drží pospolu, ale velmi často to není vidět. Tento fakt byl přirovnán k běžné populaci. *„Je to úplně stejné jako v reálném životě, jsou*

sourozenecké vztahy, které prostě fungují na sto procent, některé fungují na padesát a některé fungují na pětadvacet. A my jsme tady takový mini průřez populací. “

V poslední části byla rozebrána práce se sourozeneckými vazbami. Těmto vazbám se nechává volný průběh. Příliš se do nich nezasahuje a nepodporují se. V případě, že nefungují, dále se s nimi nepracuje. Jejich další vývoj se nechává na dětech samotných. Je to z důvodu hierarchie potřeb při práci se sourozenci, která je podmíněna nedostatkem času.

Přínos této práce shledávám ve využití výsledků pro pracovníky dětských domovů. Pro zkvalitnění jejich práce vedoucí k podpoře a většímu zájmu a zaměření se na samotné sourozenectví než na rodinné skupinky. Tvorba sourozeneckých vztahů je pro dítě zásadní. Nelze jejich podporu proto v dětském domově opomíjet.

ANOTACE

Diplomová práce se zabývá tématem sourozenectví v dětském domově. V první části práce jsou uvedeny základní pojmy, které jsou pro tuto práci stěžejní. Věnuje se tématu rodiny, náhradní rodinné péče, ústavní péče, ve které je více rozepsán dětský domov. Dalším tématem, o kterém práce pojednává, je sourozenectví. V něm jsou popsány sourozenecké vztahy a sourozenecké konstelace.

Druhá část práce se zabývá explorativním výzkumem, který jsem v tématu sourozenectví v dětských domovech prováděla. Nejprve je v této části popsána metodologie, s jakou jsem k výzkumu přistupovala. Jelikož se jedná o téma, v jehož oblasti nebyl dosud zjištěn dostatek informací, zvolila jsem metodu explorace. Klíčovou částí práce jsou výsledky analýzy výzkumu. V nich je představen pohled pracovníků dětských domovů na sourozenectví v dětském domově. Jak s těmito sourozeneckými vazbami pracují a jakou jim věnují pozornost a důležitost.

Klíčová slova: dětský domov, sourozenectví, sourozenecké vazby, explorace

ANNOTATION

This diploma thesis deals with the topic of sibling relationship in children's homes. The first part of the thesis involves basic definitions and concepts that are crucial in this work. It discusses the topic of family, alternative family care and institutional care. The part dealing with the institutional care discusses the children's home in a larger scale. Further this thesis deals with the topic of the sibling relationship. The topic includes the relationships and sibling constellations.

The second part of this work focuses on the exploratory research that I have carried out in the children's homes. First, I present the methodology that I adopted during the research. Since the existing explorations of the topic of sibling relationship have not provided sufficient information, I decided to choose the method of exploration. The key part of the work is the result of the research analysis. The results present the views of workers in children's homes on the sibling relationships inside the facility. They also involve how they work with the sibling bonds; the amount of attention paid to it and its importance.

Key words: children's home, sibling relationship, sibling bonds, exploration

SEZNAM LITERATURY A PRAMENŮ

1. ADLER, Alfred. 1999. *Porozumění životu: úvod do individuální psychologie*. Praha: Aurora, ISBN 80-85974-76-2.
2. ADLER, Alfred. Sestra nebo bratr: Sourozenectví vás ovlivní na celý život. *Psychologie dnes*. 2008, 14(12). 22 - 23.
3. BABBIE, Earl. RUBIN, Allen. (2013). *Thepractiseofsocialresearch*. USA: Wadsworth, CengageLearning.
4. BOWLBY, J.(1988). *A Secure Base: Parent- ChildAttachment and HealthyHumanDevelopment*..New York: Basic Books.
5. CAMERON, R. J. a MAGINN, Colin. *Cesta k pozitivním výsledkům u dětí v náhradní péči*. Vyd. 1. Praha: Národní ústav pro vzdělávání, školské poradenské zařízení a zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků a Klinika adiktologie, 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecná fakultní nemocnice v Praze ve vydavatelství Togga, 2012. 179 s.ISBN 978-80-87652-61-9.
6. CLOUD, Henry. *Hranice*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1998. 266 s. ISBN 80-85495-83-X.
7. ČAPEK, Jan a ČAPKOVÁ, Markéta. *Pozitivní výchova sourozenců v rodině*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010. 115 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-779-4.
8. ČÁP, Jan. *Psychologie výchovy a vyučování*. Dotisk. Praha: Karolinum, 1997. 415 s. ISBN 80-7066-534-3.
9. DAN, Jan. Sourozenecké vztahy a kvalita našeho života. *Propsy*. 1997, 2(3). 14 – 16

10. DALLOZ, Danielle. *Žárlivost a rivalita*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2002. 111 s. Průvodce výchovou v rodině. ISBN 80-7178-596-2.
11. DUNOVSKÝ, Jiří. *Dítě a poruchy rodiny*. 1. vyd. Praha, 1986.
12. GARDNER, D.B., & Burchinal, L.G. (1964) Noncontinuous Mothering in Infancy and Development in Later Childhood. *Child Development*, Vol.68. 860-879
13. GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1999 dotisk. 595 s. ISBN 80-7203-124-4.
14. HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. 407 s. ISBN 978-80-262-0219-6.
15. KRATOCHVÍL, Stanislav. *Manželská a párová terapie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. 279 s. ISBN 978-80-7367-646-9.
16. KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2014. 215 s. ISBN 978-80-262-0643-9.
17. LANGMEIER, Josef a MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Vyd. 4., dopl., V nakl. Karolinum 1. Praha: Karolinum, 2011. 399 s. ISBN 978-80-246-1983-5.
18. LEMAN, Kevin. *Sourozenecké konstelace*. Vyd. 5. Praha: Portál, 2012. 223 s. ISBN 978-80-7367-866-1.
19. MATĚJČEK, Zdeněk et al. *Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1999. 183 s. ISBN 80-7178-304-8.
20. MATĚJČEK, Zdeněk a DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Vyd. 1. Praha: Grada Publishing, 2002. 128 s. Pro rodiče. ISBN 80-247-0332-7.

21. MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 223 s. ISBN 80-04-25236-2.
22. MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. 138 s. Studijní texty; Sv. 8. ISBN 80-85850-08-7.
23. MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ, Hana. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010. 183 s. ISBN 978-80-7367-739-8.
24. MATOUŠEK, Oldřich a KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence: [možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže]*. Vyd. 2., aktualiz. Praha: Portál, 2003. 344 s. ISBN 80-7178-771-X.
25. MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. 332 s. Psyché. ISBN 80-247-1362-4.
26. NELLES, Wilfried. *Rodinné konstelace*. 1. vyd. Praha: Alternativa, 2004. 166 s. ISBN 80-85993-89-9.
27. NOVÁK, Tomáš. *Sourozenecké vztahy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 123 s. Pro rodiče. ISBN 978-80-247-2075-3.
28. OEHLER, Kurt Theodor. *Rivalita a jak s ní správně zacházet*. 1. vyd. Praha: Beta Books, 2007. 191 s. Beletrie. ISBN 978-80-86851-67-9.
29. PREKOP, Jirina. *Prvorozené dítě: o sourozenecké pozici*. Vyd. 1. Praha: GradaPublishing, 2002. 125 s. Pro rodiče. ISBN 80-247-9004-1.
30. RULÍKOVÁ, Klára. *Dvojčata: [péče o děti, jejich zdravý vývoj a výchova]*. Vyd. 1. Brno: ComputerPress, 2008. 176 s. ISBN 978-80-251-2113-9.
31. SATIR, Virginia. *Knih o rodině: [základní dílo psychologie vztahů]*. Vyd. 2. Praha: Práh, 2006. 357 s. ISBN 80-7252-150-0.

32. SEGAL, Nancy L. *Nedělitelná dvěma: životy výjimečných dvojčat*. Vyd. 1. V Praze: Triton, 2009. 261 s. ISBN 978-80-7387-252-6.
33. STRAUSS, Anselm L. a CORBIN, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 1999. 196 s. Scan; sv. 2. ISBN 80-85834-60-X.
34. STŘELEČEK, Stanislav, ed. aj. *Kapitoly z rodinné výchovy: pro střední školy*. 1. vyd. Praha: Fortuna, 1992. 157 s. ISBN 80-85298-84-8.
35. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2010. 467 s. ISBN 978-80-246-1832-6.
36. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči*. Vyd. 1. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2012. 181 s. ISBN 978-80-87455-14-2.
37. VANČUROVÁ, Eva. *Vztahy mezi sourozenci*. 1. vyd. Praha, 1966.
38. VOCILKA, Miroslav. *Dětské domovy v České republice: (charakteristika jednotlivých dětských domovů)*. Vyd. 1. Praha: Aula, 1999. 268 s. ISBN 80-902667-6-2.
39. *Vývoj dětí v náhradních formách péče*. 1. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2011. ISBN 978-80-7421-040-2.
40. ZEŽULOVÁ, Dagmar. *Pěstounská péče a adopce*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012. 197 s. ISBN 978-80-262-0065-9.
41. Zákon č. 89/2012 Sb., nový občanský zákoník. In Sběrka zákonů. 30. 2. 2012. ISSN 1211-1244

42. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších údajů. In Sběrka zákonů. 20. 3. 2014. ISSN 1211-1244

PŘÍLOHA

Otázky pro pracovníky dětského domova

Máte ve vašem zařízení děti – sourozence? (kolik?)

- Jak s těmito sourozeneckými vztahy pracujete?
- Uvědomují si tyto děti své sourozenectví? V čem vnímáte, že je to pro ně prospěšné? Jaké vidíte rozdíly mezi nimi a dětmi, kteří zde sourozence nemají?

Máte ve vašem zařízení děti, které mají sourozence v původní rodině?

- Jak s těmito sourozeneckými vztahy pracujete?
- Jak často zajišťujete kontakt sourozenců?
- Co vnímáte na dítěti, když se navrátí z takového kontaktu? Jak to dítě hodnotí?
- Dáváte důraz i na samostatné sourozenectví nebo celkově na kontakt s rodinou?
- Berete v potaz samostatné sourozenectví při kontaktu s rodinou?
- Máte nějaké vize, jak pracovat se sourozenci, kde není kontakt? Jaké? Chcete ho vyhledávat?
- Jak takový kontakt probíhá?
- Máte nějaké nařízení u vyšších míst, jak se sourozenectvím nakládat, nebo je to spíš jen vaše iniciativa, váš přirozený úsudek?
- Vnímáte to jako vhodné?

Máte ve vašem zařízení děti, které mají sourozence v náhradní rodinné péči?

- Jak s těmito sourozeneckými vztahy pracujete?
- Hrají zde nějakou roli náhradní rodiče sourozence? Jakou?

Máte ve vašem zařízení děti, které mají sourozence v jiném ústavním zařízení?

- Jak s těmito sourozeneckými vztahy pracujete?
- Existuje nějaká spolupráce mezi ústavem / dětskými domovy v rámci sourozenectví?